

Mirja Jarak

Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba*

UDK: 904:730 (497.5 Rab) "04/10"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. 7. 2010.

Prihvaćeno: 25. 7. 2010.

Mirja Jarak

Odsjek za arheologiju

Filozofski fakultet u Zagrebu

HR, 10 000 Zagreb

Ivana Lučića 3

mjarak@ffzg.hr

| 77

U radu se izlažu značajke starokršćanske i ranosrednjovjekovne skulpture vezane uz brojne sakralne građevine na otoku Rabu (katedrala Sv. Marija Velika, Sv. Ivan Evanđelist, Sv. Andrija, Sv. Petar u Supetarskoj Dragi, Sv. Stjepan u Barbatu, Sv. Eufemija u Kamporu, porušena predromanička crkvice sv. Martina). Na temelju stilske analize i svih relevantnih podataka o pojedinim spomenicima, predlažu se uže datacije i u nekim slučajevima povezivanje spomenika nepoznate provenijencije s određenim lokalitetima. Starokršćanska djela načelno pripadaju 5. i 6. st., predromanička u većem broju početku 9. st., dok za ranoromaničku skulpturu (osobito za brojne kapitule u rapskim crkvama) vrijedi okvirna datacija u sredinu i drugu polovicu 11. stoljeća.

Ključne riječi: Rab, skulptura, starokršćansko doba, predromanika, rana romanika

* Opširnija verzija ovog rada s potpunim katalogom svih spomenika pripremljena je za objavu u monografiji o ranosrednjovjekovnoj skulpturi Kvarnera tijekom ljeta 2009. Veći broj fotografija koje donosim u radu izradio je Damir Krizmanić, fotograf Konzervatorskog odjela u Rijeci. Zahvaljujem mu na uloženom trudu.

Uvod

Starokršćansko i ranosrednjovjekovno razdoblje posvjedočeno je na otoku Rabu brojnim i vrlo vrijednim spomenicima arhitekture i skulpture. Posebno mjesto imaju crkvene građevine, najčešće s kontinuitetom od kasne antike do srednjega vijeka i kasnijeg vremena. Vrhunska romanička ostvarenja na otoku, niz zvonika u gradu Rabu koji su odreda vezani uz crkve iz ranijega doba, nastaju zahvaljujući bogatoj ranijoj graditeljskoj djelatnosti u razvijenoj sredini koja je nova umjetnička oblikovanja savršeno uklapala u postojeće cjeline. S povijesno–umjetničkog motrišta, rapska romanika ima iznimno mjesto u razvoju romanike na istočnoj obali Jadrana.¹ To se odnosi i na ranoromaničku fazu, koja prethodi čuvenim zvonnicima, a na otoku je zastupljena spomenicima iz 11. st. Naša najbolje sačuvana ranoromanička bazilika je bazilika iz Supetarske Drage, a po brojnosti ranoromaničkih crkava, odnosno ranoromaničkih adaptacija starije arhitekture, otok Rab je među vodećim istočnojadranskim sredinama.² Ranoromanička umjetnost na Rabu predstavljena je osobito nizom kapitela, koji imaju istaknuto mjesto, i po svojim tipološko–stilskim značajkama i po brojnosti, unutar ranoromaničke arhitektonske plastike na istočnom Jadranu.³

S obzirom na temu ovoga rada, a to je starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura, važno je istaknuti spoznaje o arhitekturi kojoj je navedena skulptura pripadala. Na otoku Rabu postoje sačuvane građevine s ranoromaničkim i zreloromaničkim obilježjima. Starokršćanska i predromanička arhitektura nije sačuvana u formi cjelovitih građevina s jasnim stilskim obilježjima. Ipak, starokršćanska arhitektura poznata je zahvaljujući definiranim ranokršćanskim fazama nekih važnih crkava i ostacima jednostavnih starokršćanskih crkava na barem dva mjesta na otoku. Nove predromaničke crkve još uvijek su nepoznanica. Osim crkvice sv. Martina u gradu Rabu, koja je porušena u doba kada proučavanje ranosrednjovjekovne arhitekture još nije bilo razvijeno,⁴ nema podataka o predromaničkim crkvama na Rabu. Možda se jedna predromanička crkva nalazila na mjestu Sv. Lucije u Banjolu, o čemu postoje pretpostavke u literaturi.⁵

Moguće je da su postojeće starokršćanske crkve dobrim dijelom zadovoljavale potrebe vjernika u prvim stoljećima srednjega vijeka, te da su se nove crkve gradile rijetko i nisu sačuvane ili još nisu otkrivene. I u drugim područjima susrećemo nedostatak ili slabiju prisutnost određene stilske faze u razvoju arhitekture. Tako je primjerice i na otoku Pagu predromanička arhitektura slabo poznata, a nedostaje i horizont ranoromaničkih bazilika, poput onih na Rabu i Cresu.⁶ I u najvažnijem starohrvatskom vjerskom središtu 9. st., gradu Ninu, ostala je sačuvana samo jedna predromanička crkva, a vjerojatno ih nije puno ni sagrađeno, zbog dovoljnoga broja starokršćanskih građevina koje su i dalje bile u upotrebi.⁷

Najvažnije rapske starokršćanske građevine, čiji je izgled u starokršćanskom razdoblju jasno definiran, su katedrala i crkva sv. Ivana Evanđelista. U posljednjim istraživanjima i konzervatorskim zahvatima koje je na tim važnim građevinama proveo M. Domijan devedesetih godina 20. st., otkriveni su novi nalazi, koji osvjetljavaju kasnoantičko porijeklo građevina.⁸ Ostaci ranokršćanske skulpture nažalost su malobrojni, ali mogu poslužiti u razmatranjima o vremenu gradnje obiju građevina, o čemu će biti riječi u ovome radu. Ukupna slika koju pružaju ostaci arhitekture i nalazi podnih mozaika, govori o 5. st. kao vremenu gradnje kako katedrale tako i Sv. Ivana Evanđelista. Poligonalna apsida katedrale može se datirati već u 5. st., a tipološke značajke Sv. Ivana svrstavaju tu crkvu u krug zadarske ranokršćanske arhitekture 5. st.⁹ Još nekoliko važnih crkava na otoku Rabu vjerojatno nastaje na položajima crkava iz kasnoantičkog doba – Sv. Andrija u gradu Rabu, Sv. Petar u Supetarskoj Dragi, Sv. Eufemija u Kaboru i Sv. Stjepan u Barbatu – o čemu bi mogli svjedočiti nalazi ranokršćanske plastike koji se čuvaju na navedenim lokalitetima.¹⁰ Među sigurne ranokršćanske crkvice treba ubrojiti crkvu u bizantskoj utvrdi u Barbatu i ostatke građevine iznad uvale Gožinka.¹¹ Ranokršćanska arhitektura, imajući u vidu crkve s kasnijim fazama, bila je dobro zastupljena na otoku Rabu. To odgovara važnosti otoka

srednjovjekovnu gradnju.

1 Usp. Domijan 2007, passim; Petricioli 1990.
2 Petricioli 1990, passim; Jurković 1990, str. 191–213.
3 O rapskim ranoromaničkim kapitelima usp. Jakšić 1983, str. 203–215.
4 Domijan 2007, str. 52.
5 Domijan 2007, str. 250. Do danas sačuvani ruševni ostaci crkvice zidani su u prilično uslojenim redovima od izduženih kamenova različite veličine, što upućuje na kasniju

6 Usp. Hilje 1999; Jurković 1990.

7 Petricioli 1969, str. 299–354.

8 Domijan 2007, str. 89–111, 151–163; Domijan 2005; Domijan 2004.

9 Vežić 2005, str. 129–140; Vežić 1986, str. 297–299.

10 O ranokršćanskom porijeklu navedenih građevina usp. Domijan 2007, passim.

11 Domijan 1992, str. 325–344; Jurković, Tenšek 1990, str. 38–40.

u kasnoj antici, jer je Rab jedini sjevernojadranski otok i uopće jedini jadranski otok čija se biskupija spominje u aktima salonitanskih koncila 530. i 533. g. Spominjanje biskupije u 1. pol. 6. st. upućuje također na ranu kristijanizaciju otoka i izgradnju crkava barem u 5. st., ako ne i ranije. Dosadašnje proučavanje rapskih starokršćanskih građevina dopušta datiranje glavnih gradskih crkava u 5. st., a treba pretpostaviti da je veći broj crkava izgrađen u 6. st. Nove predromaničke crkve, kao što je već rečeno, predstavljaju nepoznanicu. Ponovni procvat u razvoju arhitekture započinje u 11. st., u doba rane romanike, kad se grade ranoromaničke crkve ili na osnovama starijih ranokršćanskih ili kao nove građevine. Cijeli taj razvoj prati i oblikovanje crkvenoga namještaja i arhitektonske plastike, čiji su sačuvani ostaci predmet proučavanja ovoga rada.

Starokršćanska skulptura

Starokršćanska skulptura povezuje se s nekoliko značajnih lokaliteta na otoku Rabu. Nekoliko spomenika i danas se nalazi *in situ* u crkvama u kojima su bili izvorno postavljeni. Drugi su spomenici s većom ili manjom sigurnošću povezani uz pojedine lokalitete, budući da se čuvaju u njihovom sklopu ili sigurno potječu s pojedinih položaja. Za neke spomenike nedostaju bilo kakve naznake o njihovom izvornom porijeklu.

Najveći broj spomenika potječe iz nekadašnje rapske katedrale, Sv. Marije Velike (sl. 1). S obzirom na značenje te crkve, važno je istaknuti da kameni dijelovi crkvenoga namještaja i arhitektonske plastike značajno pridonose našem poznavanju katedrale u kasnoj antici. Pritom, oni svjedoče o opremanju crkvenog prostora tijekom dužega vremena, od 5. pa do kraja 6. ili početka 7. st.

Od spomenika iz katedrale, o vremenu njezine gradnje trebali bi govoriti kapiteli na drugom paru stupova (od ulaza) unutar crkve (sl. 2). Sačuvani *in situ* unutar katedrale, vjerojatno predstavljaju dio prvoga uređenja crkve u 5. st. Naime, teško je pretpostaviti da su naknadno postavljeni na mjesto nekih ranijih kapitela. Kapiteli imaju vrlo istaknute tipološke značajke: riječ je o kompozitnim kapitelima s dva reda akantova lišća, istaknutim volutama i bogato ukrašenim prostorom između voluta. Abak je raščlanjen plitkom vodoravnom profilacijom s istakom na sredini stranica. Akant je vješto klesan, s vrhovima koji su istaknuti u prostoru. Kompozitni kasnoantički kapiteli važna su nova tvorevina 5. st. Posebno su karakteristični teodozijanski kompozitni kapiteli s nazubljenim akantom.

Sl 1 Katedrala Sv. Marije Velike. (foto: M. Jarak)

Sl 2 Starokršćanski kapitel u katedrali Sv. Marije Velike. (foto: D. Krizmanić)

Sl 3 Rapska katedrala: detalj ciborija. (foto: D. Krizmanić)

Detaljnu tipološku klasifikaciju i dataciju kompozitnih kapitela dao je R. Kautzsch, koji je upozorio i na brojne primjere kompozitnih kapitela 6. st. na obalama Jadrana, gdje su oni u ovo kasnije vrijeme osobito česti.¹² Tako se u većem broju ravennskih crkava 6. st. susreću kompozitni kapiteli, a na istočnom Jadranu najvažniji primjeri potječu iz Poreča.¹³ Rapski kapiteli mogu se usporediti s kompozitnim kapitelima s tzv. bizantskim akantom iz Eufrazijeve bazilike. Ipak, treba upozoriti na dosta velike razlike između rapskih i porečkih kompozitnih kapitela. Izgled akantova lišća je prilično različit, a različit je i način ukrašavanja ehina i abaka. Kapiteli ipak načelno pripadaju istome tipu i vremenski sigurno nisu odviše udaljeni. Preciznija datacija rapskih kapitela morala bi se temeljiti na sigurno datiranim istovjetnim kapitelima, što zasad ostaje otvoreno. U literaturi predlagana datacija u 5. st. vrlo je vjerojatna s obzirom na najveću proizvodnju kompozitnih kapitela u 2. pol. 5. st. i s obzirom na pretpostavljeno vrijeme izgradnje rapske katedrale.¹⁴ Rapski kapiteli u cjelini djeluju

arhaičnije od sličnih kapitela Justinijanova doba.

Uz rapsku katedralu sigurno je vezana i skupina od 6 mramornih kapitela, stupova i baza, dijelova antičkog ciborija. Danas su to dijelovi višestruko oblikovanog ciborija (sl. 3) koji ima tri predromaničke i tri renesansne arkade, a nalazi se u svetištu katedrale iznad oltara, i jedini je u Hrvatskoj *in situ* sačuvani ciborij koji u sebi sadrži dijelove ranijih ciborija iz kasne antike i ranoga srednjeg vijeka. Ovdje, u osvrtu na kasnoantičko uređenje katedrale, treba istaknuti značenje kasnoantičkih stupova i kapitela ciborija. O kapitelima je izričito pisao R. Kautzsch, koji je dao njihovo tipološko određenje,¹⁵ uvrstivši ih u niz kasnijih korintskih kapitela na Zapadu. Kautzsch je, naime, promatrao kapitule iz znamenitih crkava u Italiji, što su datirane od sredine 6. do 8. st. Zaključio je da korintski kapiteli iz tih crkava predstavljaju kasni procvat te omiljene klasične forme kapitela. Rapska katedrala je pritom spomenuta kao jedina crkva s istočne jadranske obale. Budući da je danas sigurno da je katedrala iz ranijeg vremena od sredine 6. st., i Kautzschova datacija kapitela može se pomaknuti u nešto ranije vrijeme, u početak 6. st. Nesumnjivo je riječ o bizantskim kapitelima, o čemu svjedoči prisutnost sličnih kapitela u bizantskim crkvama u Italiji, koji su zajedno sa stupovima i bazama izrađeni u bizantskim radionicama i dopremljeni u Rab. Kapiteli su ukrašeni lijepo oblikovanim, većim i manjim listovima akanta.

Uz bizantske stupove i kapitule ciborija vezana je problematika smještaja prvoga ciborija. Premda bi bilo prihvatljivo postojanje ciborija u svetištu kasnoantičke katedrale, moguće je da je ciborij pripadao baptisteriju čije je postojanje dokazano uz katedralu.¹⁶ U prilog baptisterijalnom ciboriju govorio bi njegov oblik, odnosno konstrukcija od 6 stupova.

Mramorni kapiteli današnjega ciborija nisu jedini kasnoantički kapiteli manjih dimenzija koji se vezuju uz rapsku katedralu. Katedrali se može pripisati i prekrasni mramorni kapitel iz rapskoga lapidarija (sl. 4), i to na temelju podataka W. Schleyera iz 1914. g.¹⁷ Schleyer je tada objavio fotografiju dvaju mramornih kapitela koji su se nalazili u katedrali i koji odgovaraju sačuvanom kapitelu iz lapidarija. Drugi kapitel sa Schleyerove fotografije i danas se nalazi u katedrali, u južnoj kapeli uz svetište. Na prvi pogled izgleda drugačije od kapitela iz lapidarija jer je s vremenom

12 Kautzsch 1936, str. 92–97, 115–152, 213–215.

13 Detaljniji prikaz porečkih kompozitnih kapitela daje u najnovije doba Vicelja 2006, str. 162–167.

14 O dataciji kapitela u 5. st. usp. Domijan 2005, str. 8.

15 Kautzsch 1936, str. 213–215.

16 Domijan 2005, str. 10–11, 18; Domijan 2007, str. 95.

17 Schleyer 1914, str. 88.

Sl 4 Mramorni kapitel iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Sl 5 Stupić prozorske bifore. (Preuzeto iz: M. Domijan, Katedrala Sv. Marije Velike u Rabu, Split 2005, 16.)

potamnio. Međutim, raspored ornamentalnih ukrasa isti je na oba kapitela, a i dimenzije su podudarne. Oba kapitela su od mramora, te očito pripadaju istoj liturgijskoj instalaciji koja je u kasnoj antici bila postavljena u rapskoj katedrali. Ljepota kapitela posebno je izražena kod primjerka iz lapidarija koji osvaja svojom blještavom bjelinom. Kapitel je ukrašen akantovim lišćem u jednoj zoni. Vrhovi listova povijeni su prema van i istaknuti u prostoru. U uglovima kapitela su male volute, a između njih motiv bisernog niza. Na abaku je motiv užeta, a na sredini stranica – plastična

istaka. Sve te značajke ima i kapitel sačuvan u katedrali. Prema dimenzijama kapiteli su pripadali ciboriju ili oltarnoj pregradi. Budući da je rapskoj katedrali već pripadao jedan mramorni ciborij, možda je pretjerano očekivati i drugi, bez obzira što je jedan ciborij mogao pripadati baptisteriju, a drugi prezbiteriju crkve. Prostor rapske katedrale svakako je omogućavao postavljanje oltarne pregrade, o čemu svjedoče sigurni nalazi dijelova predromaničke oltarne pregrade. Od kasnoantičkih kamenih ulomaka, samo jedan manji ulomak može se prepoznati kao dio pluteja, i on bi mogao potvrđivati postojanje kasnoantičke oltarne pregrade. Kako je to jedini nalaz, teško je reći je li postojala visoka oltarna pregrada kakva je inače dobro poznata na istočnoj obali Jadrana u 6. st., ili je u katedrali bila niska oltarna pregrada. Kapitele oltarnih pregrada i ciborija često je teško razlikovati jer mogu biti istovjetno ukrašeni, a i dimenzije su često slične. Udubljenja za učvršćivanje također se pojavljuju na obje skupine kapitela. Kapitelima koji se povezuju s rapskom katedralom po načinu ukrašavanja vrlo je sličan fragmentarno sačuvani mramorni kapitel s Marusinca.¹⁸ Taj je, pak, pripisan ciboriju. Pretpostavka o mramornim kapitelima oltarne pregrade u rapskoj katedrali ne može se stoga u dovoljnoj mjeri potkrijepiti, ali ostaje svakako zanimljivom mogućnošću. Također je vrlo važna mogućnost postojanja još jednoga starokršćanskog ciborija u kompleksu rapske katedrale, na što bi mogli upućivati sačuvani mramorni kapiteli.

U novijim istraživačkim i konzervatorskim radovima M. Domijana unutar rapske katedrale, otkrivena su i dva zanimljiva starokršćanska kamena spomenika. Oba su pronađena u prezbiteriju crkve. Riječ je o cjelovito sačuvanom stupiću dvojnog prozora i o već spomenutom malom ulomku, koji se može pripisati pluteju oltarne pregrade. Oba su nalaza dragocjena i zbog svoje spomeničke vrijednosti i zbog konteksta nalaza po kojemu se ubrajaju u sigurne dijelove opreme rapske kasnoantičke katedrale. Na pročelnoj stranici četvrtastog stupića prozorske bifore (sl. 5) uklesan je vitki latinski križ s proširenim krajkovima. Iznad i ispod križa, na mjestu baze i kapitela, uklesana je karakteristična trostruka profilacija. Takvi stupići prozorskih bifora čest su i karakterističan dio arhitektonske plastike starokršćanskih crkava na istočnoj obali Jadrana. Pretežno se datiraju u 6. st., ali je moguća i ranija datacija, u 5. st. Uz par velikih kompozitnih kapitela na stupovima crkvene lađe, stupić

¹⁸ Salona I 1994, T. XXI, V. c. 8.

Sl 6 Oktogonalni stupić iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Sl 7 Fragmentarni plutej iz Sv. Andrije. Foto: (foto: D. Krizmanić)

prozorske bifore jedini je ostatak kasnoantičke arhitektonske plastike rapske katedrale.

Drugi, manji ulomak pronađen u prezbiteriju, sastoji se od rubnoga dijela na kojemu je isklesana vitica vinove loze s realistički oblikovanim listom i grozdom, i početka glavne plohe s fragmentarno sačuvanim motivom. Ulomak se prepoznaje kao rubni dio pluteja zbog rasporeda motiva s karakteristično postavljenom vegetabilnom viticom na rubnom dijelu spomenika. Realistički izgled lista i grozda približava ovaj ulomak poznatome mramornom pluteju iz zadarske katedrale,¹⁹ pa se može predložiti ista datacija (kasnije 6. st.) i vjerojatno porijeklo u istome radioničkom krugu.

U rapskom lapidariju među spomenicima nepoznatog porijekla čuva se i jedan oktogonalni stupić s kapitelom (sl. 6). Spomenik je izrađen od mramora, a po dimenzijama bi mogao predstavljati stupić oltarne menze. Stupić je fragmentarno sačuvan, a kapitel je cjelovit, odvojen od stupića plastičnom vrpcom. Kapitel je neukrašen i lagano se sužava od ruba abaka do završne plastične vrpce. S obzirom na izradu od mramora, privlačna je pretpostavka o stupiću oltarne menze rapske katedrale.

Iako su opisani spomenici koji se sa sigurnošću pripisuju rapskoj katedrali prilično malobrojni, ipak je riječ o najbrojnijoj skupini starokršćanskih spomenika povezanih uz jednu rapsku crkvu. S ostalih lokaliteta poznat je manji broj spomenika, a pojedini spomenici nepoznatog su porijekla.

U samostanu sv. Andrije u gradu Rabu (sl. 7) čuva se jedan starokršćanski spomenik. Riječ je o ulomku pluteja čiju je namjenu, zbog posebnosti u oblikovanju, teško odrediti. Ploča od vapnenca sa sačuvanom visinom od 84 cm, ima završenu jednu bočnu stranicu i donji rubni dio. Na sačuvanoj bočnoj strani isklesan je zaobljeni stupić s lijepo sačuvanom bazom i oštećenim kapitelom. Upravo u visini kapitela ploča se koso sužava na gornjoj strani, a tu je vidljivo i oštećenje. Vjerojatno taj oštećeni gornji dio predstavlja gornji završetak spomenika, čiji izvorni izgled zbog oštećenja nije sačuvan. Donji rubni dio ploče ima užu i širi profilirani dio, kakav se završetak susreće kod kasnoantičkih pluteja. Na ploči je isklesan niz četverokuta sa središnjim grčkim križem, a oblik grčkoga križa pojavljuje se i između plastično istaknutih četverokuta kao pozadinski motiv. Krakovi križeva unutar četverokuta, odnosno kasete produžuju se izvan kasete, koje su na taj način povezane. Načelno

19 Usp. Jarak 2005, str. 282–283.

Sl 8 Kameni relikvijar. (Preuzeto iz: Ž. Rapanić, *Od grčkih kolonista do franačkih misionara*, Arheološki nalazi karolinškog obilježja u Hrvatskoj,

se izrazita geometrizacija motiva na rapskoj ploči može povezati uz zadarski ranokršćanski krug, gdje važno mjesto imaju pluteji s osmerokutnim kasetama i križevima.²⁰ Jedan ulomak upravo takvog pluteja zadarske provenijencije sačuvao se u Supetarskoj Dragi. Uz ploču iz samostana sv. Andrije može se kao bliska analogija navesti ulomak pluteja iz Biograda, gdje je geometrijski ornament također koncentriran oko motiva križa jednakih krakova.²¹ Zadarski pluteji s geometrijskim ornamentom datiraju se već u 5. st. Stoga i rapski spomenik s križevima možemo datirati u to vrijeme, odnosno u 5. ili 6. stoljeće.

Iz samoga grada Raba potječe još jedan starokršćanski spomenik, kameni relikvijar u obliku škrinjice, odnosno sarkofaga (sl. 8). Relikvijar je bio sekundarno korišten kao škropionica u zvoniku crkve sv. Ivana Evanđelista.²² Najvjerojatnije potječe iz starokršćanske crkve sv. Ivana Evanđelista i može se datirati, kako navodi M. Domijan, u 5. st. Relikvijar je dragocjen jer je jedini dio starokršćanskoga kamenog inventara iz te crkve. On pripada vremenu u kojemu je crkva sagrađena i mogao je sadržavati posebno važne relikvije. Rana datacija relikvijara M. Domijana posve je prihvatljiva, a može se potkrijepiti nizom detalja u odabiru i izradi motiva na relikvijaru kao što su jednostavni oblik krakova križa, vegetabilni vijenac kojim je ovjenčan križ, slova alfa i omega na hastama križa, kanelirane stranice relikvijara. Rapski ranokršćanski relikvijar mogao bi se analizirati i u kontekstu nalaza drugih kamenih relikvijara na istočnom Jadranu,

pa i u kontekstu nalaza sarkofaga čiji oblik relikvijar oponaša. U vezi s datacijom relikvijara u vrijeme prije 6. st. ističemo križ čije su lagano proširene haste drugačije od proširenih krakova vitkih križeva saloni-tanske produkcije 6. stoljeća. Kanelirane stranice relikvijara svakako treba dovesti u vezu s kaneliranim starokršćanskim sarkofazima, koji su osobito popularni u ranije starokršćansko doba, osobito do kraja 4. st., o čemu najbolje svjedoči rimska produkcija čiji su primjerci dospjeli kao import i u Dalmaciju.²³ Radionice sarkofaga koje djeluju od kraja 4. ili početka 5. st. kao ravenaska i konstantinopolska, ne njeguju produkciju kaneliranih sarkofaga.²⁴ Stoga bi se moglo zaključiti da je rapski relikvijar izrađen u domaćoj, istočnojadranskoj sredini vjerojatno u 5. st., pri čemu su kao predlošci mogli poslužiti u toj sredini poznati italski kanelirani sarkofazi, dok su svi drugi motivi na relikvijaru široko rasprostranjeni i omiljeni u produkciji različitih ranokršćanskih radionica. Križ, pa i ovjenčani križ, vrlo je čest motiv na relikvijarima kojima je zbog malih dimenzija odgovarao sažeti likovni govor. Motivu na rapskom relikvijaru vrlo je srodan motiv na kamenom relikvijaru u obliku sarkofaga iz Istanbula, datiranom u 5. st. Taj relikvijar na dužim stranicama ima križ u lovorovom vijencu s čijeg dna se izvijaju vitice s bršljanovim listovima.²⁵ Imajući u vidu da su brojni kameni relikvijari bili i neukrašeni, lijepo ukrašeni rapski relikvijar koji je danas nažalost izgubljen, svjedoči svakako o zahtjevnoj sredini koja je u gradu Rabu za čuvanje sigurno dragocjenih relikvija, nabavila profinjeno izrađen relikvijar.

Izvan grada Raba starokršćanska plastika povezana je s nekoliko lokaliteta. Jedan od njih je Supetarska Draga. Među kamenim spomenicima iz Supetarske Drage posebno značenje ima mramorni ulomak pluteja s motivom osmerokutne kasete unutar koje je rozeta (sl. 9). Sasvim sigurno pripada zadarskoj klesarskoj radionici 5. st. i pokazuje povezanost Raba sa Zadrom.²⁶ Drugi ulomak koji bi se mogao odrediti kao starokršćanski, je mali ulomak stupića s bazom. Prema dimenzijama, mogao je pripadati oltarnoj menzi, ali i prozorskoj bifori. Zbog vrlo fragmentarne sačuvanosti ne može se sigurno odrediti njegova funkcija.

20 O zadarskoj klesarskoj radionici koja je njegovala motiv osmerokutnih kaseti usp. Vežić 1990, str. 247–262.

21 Uroda 2005, str. 15.

22 O relikvijaru i njegovoj vezanosti uz crkvu sv. Ivana Evanđelista piše Domijan 2007, str. 157–158.

23 O rimskim kaneliranim sarkofazima usp. primjerice Koch 2000. O dalmatinskim primjercima usp. Cambi 2002, str. 263–265.

24 Usp. Valenti–Zucchini, Bucci 1968; Koch 1998, str. 439–478.

25 Buschhausen 1971, T. 23, C55, str. 307–308.

26 Vežić 1990, str. 247–262.

84 | Sl 9 Ulomak pluteja iz Supetarske Drage. (foto: M. Jarak)

Slika 10. Kapitel s plitko klesanim akantusom iz Supetarske Drage. (foto: D. Krizmanić)

Starokršćanskom razdoblju možda pripadaju kapiteli na prvom paru stupova (od ulaza) znamenite ranoromaničke bazilike u Supetarskoj Dragi (sl. 10). Razlikuju se od drugih, ranoromaničkih kapitela u crkvi. Ukrašeni su plitko klesanim priljubljenim akantom i volutama u gornjem dijelu. Listovi akanta su ve-

liki, raspoređeni samo u jednome redu. Ako je riječ o starokršćanskim kapitelima, predstavljali bi važan oslonac za postojanje starokršćanske faze građevine. U literaturi ipak nije postignuta suglasnost o njihovoj dataciji,²⁷ pa kapiteli možda pripadaju 11. st., vremenu kada su isklesani svi drugi kapiteli na stupovima bazi- like u Supetarskoj Dragi.

U Kamporu, u samostanskom klausturu Sv. Eufemije, uzidan je jedan vrlo zanimljivi kasnoantički spomenik (sl. 11).²⁸ Spomenik je znatno oštećen i danas ima trokutastu formu pa izgleda poput zabata. Međutim, najvjerojatnije se radi o pluteju kojemu nedostaju bočni dijelovi i gornji rubni dio. Sačuvao se središnji dio spomenika sa središnjim reljefno isklesanim križem ukrašenim četvrtastim i kružnim ornamentima – draguljima. Križ je, dakle, tipa *crux gemmata*, što nije česta forma križa u kasnoantičkoj Dalmaciji i na Kvarneru. Važna analogija poznata je u Zadru, gdje se susreće i druga bitna ikonografska specifičnost rapskoga reljefa. Riječ je o stepeničastom, trostruko segmentiranom postolju na kojemu stoji križ. Postolje je zaista vrlo specifično, a identičan oblik nalazi se u Zadru na istome spomeniku na kojemu je isklesan i križ posut draguljima. O zadarskom spomeniku, odnosno o fragmentima koji su vjerojatno pripadali dvama plutejima, više je puta pisao I. Petricioli,²⁹ tako da su ti mramorni ulomci vrlo dobro poznati i svjedoče o djelatnosti zadarske klesarske radionice na kraju kasnoantičkog razdoblja. Rapski spomenik, čiji je središnji križ na stepeničastom postolju toliko sličan zadarskome križu, nesumnjivo je djelo iste radionice i istoga vremena. Različitosti koje karakteriziraju zadarske fragmente i rapski spomenik – na prvome mjestu posvemašnja geometrizacija rapskoga spomenika na kojemu nedostaju rustični motivi palma i ovaca što su isklesani na zadarskim fragmentima – razumljive su u sklopu vjerojatno intenzivne produkcije klesarskih radionica u Zadru koje su opremale crkvenim namještajem šire zadarsko područje. Varijacije u oblikovanju osnovnog motiva i odabiru popratnih detalja i u isto vrijeme omiljenost motiva križa na segmentiranom postolju u kasnoantičkome Zadru, dokazuju novoobjavljeni nalazi pluteja ograde ambona pronađeni u podu zadarske krstionice. Isto tako, u Podvršju nedaleko od Zadra, lokalitetu na kojemu je pronađen veliki broj

27 Jakšić 1983, str. 208; Domijan 2007, str. 231.

28 Domijan 2007, str. 23, 222; Jarak 2005, str. 275–286.

29 Petricioli 1960, str. 175–195; Petricioli 1972, str. 332–342; Petricioli 1995, str. 74–83.

Sl 11 Ulomak pluteja uzidan u samostanskom klausturu u Kamporu. (foto: M. Jarak)

ulomaka starokršćanske skulpture, pojavljuje se isti motiv križa na istaknutom postolju.³⁰ Na tim, u novije doba otkrivenim plutejima, nije prikazan križ tipa *crux gemmata*, nego jednostavni, plastično naglašeni latinski križ. Postolje je višestruko segmentirano, kao na navedenim plutejima iz Zadra i Raba, i ono predstavlja posebno karakterističnu crtu koja povezuje sve spomenike. Svi se spomenici okvirno datiraju u 6. st., a na temelju rustičnih značajki pluteja s ovcama i palmama iz zadarske katedrale moguće je predložiti određeno kronološko razlikovanje između srodnih pluteja s motivom križa na stepeničastom postolju. Pluteji s jednostavnim križem i stiliziranim palmetama mogli bi biti raniji, iz prve pol. 6. st., dok bi pluteji s križem tipa *crux gemmata*, od kojih je onaj zadarski izrazito rustičnog karaktera, mogli pripadati kasnijem 6. st. ili početku 7. st. U prilog tome osim stilskih razlika vidljivih kod dviju skupina pluteja, govori i omiljenost križa ukrašenog gemama na samome kraju kasne antike i tijekom 7. i 8. stoljeća. Na temelju uvida u sve srodne spomenike, sigurno je da su obje skupine pluteja proizvodi zadarskih klesarskih radionica. U Zadru su, naime, otkriveni pluteji iz obje srodne skupine, a drugi lokaliteti (Podvršje, otok Rab) nalaze se u sferi zadarskih utjecaja, što je u pogledu

porijekla skulpture moguće potkrijepiti konkretnim primjerima. Zadarske klesarske radionice izrađivale su vjerojatno kompletan crkveni namještaj za crkve na većem dijelu teritorija sjeverne Dalmacije i zadarskih otoka, i to kako u kasnoj antici tako i u ranom predromaničkom razdoblju. Za otok Rab teže je, zbog malobrojnosti spomenika i nepoznavanja konteksta nalaza, u potpunosti interpretirati povezanost sa zadarskim klesarskim radionicama. Ipak, neki vrlo izraziti primjeri srodnosti sa zadarskim spomenicima, koji su analizirani i u ovome radu, upućuju na povezanost otoka sa zadarskom radioničkom sredinom. Zadarske klesarske radionice svakako su posebno utjecale na karakter rapskih kamenih spomenika, dok je utjecaj drugih značajnih radionica na istočnojadranskoj obali (salonitanskih i istarskih) znatno manje uočljiv, ali ga ne treba isključiti, kako to lijepo pokazuju sačuvani primjerci salonitanskih, odnosno bračkih sarkofaga na otoku Rabu. Ti su sarkofazi dopremljeni kao gotovi proizvodi, najvjerojatnije s otoka Brača, i ukazuju na mogućnost utjecaja salonitanskih radionica na produkciju domaćih rapskih radionica. Motiv križa sa sarkofaga mogao se njegovati i kod oblikovanja crkvenog namještaja i arhitektonske plastike, od čega se gotovo ništa nije sačuvalo. Možemo spomenuti samo stupić prozorske bifore iz katedrale, koji je ukrašen tipičnim salonitan-

30 Vežić 2005, str. 171–173; Jakšić, Hilje 2008, str. 10–11.

skim vitkim križem (drugačijim nego na sačuvanim rapskim sarkofazima), a izrađen je sasvim sigurno na Rabu kao dio arhitektonske opreme katedrale. Tipični križevi salonitanskih radionica postali su na neki način univerzalnim motivom na starokršćanskim spomenicima duž istočne obale Jadrana, pa je njihova pojava i na rapskim spomenicima dio opće situacije.

U vezi s rapskom pločom s motivom *crux gemmata* i njezinim oblikom koji asocira na trokutni zabat, zanimljivo je promotriti eventualnu povezanost s ulomkom koji je uzidan tik do ploče. Tik do ploče u zidu klaustura uzidan je i ulomak s predromaničkim kukama. To bi mogao biti ulomak arhitravne grede, ali i rubni dio zabata s kukama. Postavlja se pitanje pripada li taj ulomak možda ploči s križem, pri čemu bi njezin fragmentarno sačuvani oblik zabata zaista predstavljao osnovnu formu spomenika. Ulomak s kukama mogao bi se zamisliti uz desnu stranu križa. Kuke bi bile usmjerene na način tipičan za predromaničke zabate, a njihova veličina u skladu je s veličinom križa na predromaničkim zabatima. Ulomak s kukama, koliko se može prosuditi gledajući uzidane spomenike, dobro bi se spajao s tom stranom ulomka s križem. Međutim, na drugoj strani križa vidi se početak nekog ornamenta zaobljenog oblika, što govori da je prostor i s druge strane križa bio veći od danas sačuvane veličine, i ukupna forma spomenika bila je drugačija od današnjega trokutastog oblika. Ovim formalnim razlozima treba pridružiti različite stilske značajke dvaju uzidanih ulomaka. Kuke su izrazito predromaničke, a ploča s križem ima kasnoantičke motive i način obrade. *Crux gemmata* nije križ koji bi bio zastupljen na predromaničkim spomenicima. Rubne kuke s drugog ulomka se, pak, ne mogu datirati prije 2. pol. 8. st. Povezivanje dvaju spomenika, dakle, nije moguće, iako takvu povezanost sugerira sačuvani oblik obaju ulomaka i njihova blizina u zidu klaustura Sv. Eufemije. Predromanički ulomak s kukama treba promatrati kao dio ranosrednjovjekovnog namještaja, izvan povezanosti s ulomkom s križem.

U kamporskome samostanskom klaustru uzidani su još vrlo lijepi kasnoantički stupići s bazama i kapitelima. Dva su stupića cjelovita, a od dva ulomka jedan predstavlja dio stupića s kapitelom, a drugi dio stupića s bazom. U vezi sa stupićima zanimljiva je jedna stara fotografija u knjizi W. Schleyera, na kojoj se vidi veći broj stupića s kapitelima i nekoliko fragmentiranih bez kapitela.³¹ Fotografija je stara i nejasna, i teško je

reći jesu li prikazani sačuvani stupići iz klaustura. Čini se da su kapiteli na fotografiji nešto drugačiji.

Kamporski stupići imaju vrlo lijepo oblikovane kapitеле i baze. Kapiteli su ukrašeni priljubljenim akantom sa svrdlanim rupicama. Prema dimenzijama, stupići su mogli pripadati oltarnoj menzi. U tom slučaju, sudeći prema visini sačuvanih stupića, bili su postavljeni na uzdignutu bazu u formi monolitne ploče, kako je primjerice zabilježeno u Srimi.³² Moguće je, također, da je riječ o prozorskim stupićima.

Opisani kasnoantički spomenici iz Kampora nemaju odgovarajući kontekst nalaza. Ništa se ne može reći o arhitekturi kojoj su pripadali. Ostaje nepoznato je li se možda u samome Kamporu, na mjestu kasnije crkve sv. Eufemije, nalazila neka kasnoantička i ranosrednjovjekovna crkva, kakva se mogućnost spominje u literaturi.³³ Ulomak pluteja s motivom *crux gemmata* upućuje svakako na veću i značajniju crkvu, koja je bila opremana na samome kraju antike. O tome govori kvaliteta klesanja pluteja i iznimno zanimljiv motiv, koji, kako je pokazano, ima najbližu paralelu u pluteju iz zadarske katedrale. Prisjetimo li se da je u rapskoj katedrali otkriven rubni ulomak pluteja s motivom vinove loze koji je stilski podudaran s rubnim motivima na zadarskome pluteju, možda se može pretpostaviti da je kamporski ulomak izvorno pripadao katedrali. Ona je svojom veličinom i značenjem bila najprikladniji prostor za smještaj kamporskoga pluteja. Činjenica da je riječ o radu zadarskih radionica i da se sličan plutej nalazio u zadarskoj katedrali, osnažuje navedenu pretpostavku. Kampor se nalazi blizu grada Raba, te je prenošenje spomenika u kasnije doba kada su izgubili prvotnu funkciju, sasvim moguće.

Kao i na drugim kvarnerskim otocima, na Rabu su sačuvani kasnoantički sarkofazi. Dva lijepa ukrašena primjerka potječu s položaja Sv. Stjepana u Barbatu. Jedan se sarkofag i danas nalazi na tom mjestu, a drugi je u rapskom lapidariju. Sarkofazi su ukrašeni motivom tipičnim za kasnoantičku produkciju sarkofaga u Dalmaciji – križem na pročelnoj strani. Oba su križa reljefno istaknuta i predstavljaju dvije tipične inačice u oblikovanju križa – slobodno stojeći križ i križ unutar kružnice. Prema brojnim primjerima iz Dalmacije,³⁴ datiraju se u 6. st. Detaljniji osvrt na rapske sarkofage dao je I. Fisković u svom drugom radu o

32 Maršić 2005, str. 81–84, 101–102.

33 Domijan 2007, str. 210.

34 Rapanić 1987, str. 99–114; Fisković 1981, str. 105–132; Fisković 1996, str. 117–140; Cambi 2002, str. 256–273.

31 Schleyer 1914, str. 125, Bild 90.

Sl. 12 Starokršćanski sarkofag iz Barbata. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 13 Starokršćanski sarkofag iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

salonitanskim sarkofazima.³⁵ Primjerak koji se i danas nalazi u Barbatu (sl. 12), s plitko urezanim reljefom križa unutar dviju kružnica koje počivaju na postolju što se uzdiže od baze sanduka, razmatra u okviru prve temeljne skupine sarkofaga 6. st. obilježene križem unutar kruga. Za tu skupinu sarkofaga smatra da bi mogla biti nešto starija od one sa slobodno stojećim križem, i predlaže dataciju u kraj 5. i početak 6. st. Fisković također ističe pojavu postolja koje povezuje kružni okvir križa i horizontalnu neraščlanjenu letvu baze sarkofaga. Upravo jedna odlika sarkofaga iz Barbata je naglašeno izduženo postolje na kojem počiva *crux coronata*.

Dok je na sarkofagu sačuvanom u Barbatu središnji ovjenčani križ oštećen, a bio je prilično plitko isklesan,

na sarkofagu koji se danas nalazi u lapidariju (sl. 13) središnji križ je dobro sačuvan i ističe se preciznim klesanjem te izrazito dominira pročelnom stranom sarkofaga. Moguće je da je taj dojam možda umanjivao poklopac koji se nije sačuvao, pa ne znamo kakvog je bio oblika. Ako je bio monumentalnijih razmjera, poput sačuvanog poklopca na sarkofagu u Barbatu, svakako je ukupan izgled sarkofaga bio nešto drugačiji. Vitki latinski križ na rapskome sarkofagu uzdiže se gotovo cijelom visinom pročelne strane sarkofaga. I ovdje je, kako ističe I. Fisković, križ postavljen na ravnu bazu sarkofaga. Promišljena geometrijska koncepcija obogaćena je kružnim diskom na sjecištu krakova križa. Rapski križ može se usporediti s nekim drugim križevima, osobito na sarkofazima s otoka Brača. Ova inačica slobodnostojećeg križa na sredini pročelne strane sarkofaga, datirana u 6. st., postala je na neki

35 Fisković 1996, str. 117–140.

način simbolom salonitanske (bračke) produkcije sarkofaga završnog kasnoantičkog vremena.

Rapski sarkofazi su, kao i sarkofazi na drugim kvarnerskim otocima, važan pokazatelj prisutnosti djela salonitanskoga radioničkog kruga na sjevernom Jadranu i karika između dalmatinskih lokaliteta i niza lokaliteta u Italiji gdje su također prepoznati sarkofazi dalmatinske provenijencije. Dalmatinski sarkofazi u Italiji posebno govore o kvaliteti salonitanske produkcije koja je nalazila tržište i u zahtjevnoj italskoj sredini tijekom osobito bogatog stvaralaštva u 6. st.

Sarkofazi iz Barbata nedvojbeno ukazuju na kontinuitet kulturnoga mjesta od kasne antike do danas. Očito se na mjestu današnje crkve sv. Stjepana nalazila starokršćanska crkva s grobljem. U literaturi se, osim sarkofaga, spominju i drugi kasnoantički nalazi,³⁶ koji govore o važnosti lokaliteta u to doba.

Opisanim starokršćanskim spomenicima možemo pridodati još nekoliko spomenika iz rapskog lapidarija, nepoznate provenijencije i nesigurne datacije. Riječ je o ulomku stupića s bazom i o nekoliko ulomaka tranzena. Tranzene su vrlo jednostavne, s perforiranim četvrtastim motivom. Mogle su biti izrađene kako u kasnoj antici tako i u ranome srednjem vijeku.

Iz osvrta na starokršćanske spomenike vidljivo je da oni pridonose poznavanju arhitekture u kojoj su se nalazili. Često se mogu preciznije datirati, a ponekad je na temelju stilskih značajki moguće ukazati na njihovo radioničko porijeklo.

Predromanička skulptura

Nekoliko predromaničkih spomenika sigurno je povezano uz određene crkve. To su u gradu Rabu katedrala i crkva sv. Martina. Predromanički spomenici iz tih crkava pokazuju znatne stilske podudarnosti i očito ukazuju na isto vrijeme u kojemu su izrađeni.

Svakako je najpoznatiji predromanički spomenik s otoka Raba ciborij iz katedrale sv. Marije Velike. Predromanički ciborij (sl. 14, 15) sigurno se sastojao od kasnoantičkih stupova s bazama i kapitelima i predromaničkih arkada i pokrova s akroterijem. Korištenje antičkih mramornih stupova i kapitela koji su pripadali starokršćanskim ciborijima, često je u konstrukciji predromaničkih ciborija.

Upotreba ranijih antičkih stupova u slučaju rapskoga ciborija svjedoči da je predromanički ciborij imao šest arkada, od kojih su se sačuvala tri.³⁷ Naime, pri iz-

Sl. 14 Tri predromaničke arkade rapskoga ciborija. (Preuzeto iz: P. Vežić, M. Lončar, Hoc tigmen. Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije, Zadar 2009, 54, 55.)

Sl. 15 Ciborij iz katedrale Sv. Marije Velike. (foto: D. Krizmanić)

36 Domijan 2007, str. 49, 246.

37 P. Vežić u svojoj analizi šesterostranih ranosrednjovjekovnih ciborija, navodi više indicija koje upućuju na

Sl. 16 Pogled na predromaničke arkade ciborija. (foto: D. Krizmanić)

radi ranosrednjovjekovnog ciborija sigurno je upotrijebljeno svih 6 stupova ranijeg ciborija, jer izostavljanje dva te njihova naknadna upotreba tek kod novog sastavljanja ciborija krajem 15. st., nije vjerojatna. Dva izostavljena stupa bila bi, zbog njihove vrijednosti, tijekom niza stoljeća već nekako upotrijebljena, i ne bi bili na raspolaganju pri renesansnoj obnovi ciborija. Činjenica je da se osim 3 sačuvane predromaničke arkade koje i danas rese rapski ciborij, od preostalih arkada nije sačuvao ni jedan ulomak. Je li je došlo do nekog oštećenja tih arkada, što je potaknulo i njihovu zamjenu renesansnim arkadama, te su zbog toga s vremenom nestale, nemoguće je reći. Predromanički izgled ciborija sigurno više nije odgovarao novome vremenu, te je u rapskoj katedrali učinjen specifičan zahvat djelomične zamjene dijelova staroga ciborija. Zbog tog neobičnog ustupka tradiciji, u rapskoj katedrali sačuvan je *in situ* ciborij u kojemu pretežu predromaničke značajke i koji odiše ranosrednjovjekovnim duhom. Pretpostavka da je predromanički ciborij izvorno stajao u starokršćanskoj krstionici, vrlo je vjerojatna i zbog podudarnosti zahvata na izradi nove krstionice u samoj katedrali s vremenom rekonstrukcije staroga ciborija. Upravo na kraju 15. i početkom 16. st. Petar Trogiraniin je u katedrali izradio novi osmerostrani zdenac krstionice.³⁸ Očito je da stara krstionica i njezin ciborij više nisu bili potrebni. Ciborij je tada, uz dodatke novih renesansnih arkada, ponovo sastavljen i postavljen iznad oltara u prezbiteriju crkve. Neki su razlozi za ovakav postupak sigurno

šesterostrani oblik predromaničkoga rapskog ciborija. Istaknuo je tako i šest antičkih stupova starijega ciborija. Međutim, ipak ne smatra posve dokazanim šesterostrani oblik ciborija. Nedoumice posebno pobuđuje činjenica što su izvorne predromaničke arkade skraćene, pa bi tek detaljno istraživanje ciborija moglo definitivno potvrditi njegov predromanički oblik. Usp. Vežić 1997, str. 101–116; Vežić, Lončar 2009, str. 52–57.

38 Domijan 2007, str. 104.

bili i posve logični – naime, kasnoantički mramorni stupovi svakako su bili prikladni za novi oltarni ciborij. Razlozi zadržavanja triju predromaničkih arkada ostaju ipak nepoznati.

Datacija ciborija počiva na značajkama njegova ornamentalnog ukrasa. Predromaničke arkade (sl. 14, 16) na prvi pogled djeluju arhaično, s jednostavno koncipiranim rasporedom ornamenata i izborom izričito starokršćanskih motiva. Na arkadama je predromanički pleter koncipiran u nekoliko inačica. Na središnjoj predromaničkoj arkadi nalazi se samo jedna zona s pleterom. Riječ je o širokom pojasu s pleternom mrežom smještenom od vrha lučnog izreza arkade do gornjeg ravnog završetka arkade. U kutovima arkade ispod tog pojasa, smještena su dva simetrična motiva paunova koji piju iz kantara. Motiv je izrazito starokršćanski i gubi se na spomenicima zrele predromanike, a potom se ponovno javlja u ranoromaničkoj umjetnosti. Na dvije druge arkade pleterni ornament nalazi se u lučnom pojasu uz lučni izrez arkada. Na jednoj od arkada nalazi se i horizontalni pleterni pojas koji teče od vrha lučnog pojasa do gornjeg završetka arkade. Na toj su arkadi drugi motivi smješteni u uglovima. Zanimljivo je da se ponovo javlja motiv paunova koji piju iz kantara, a s druge strane pentagram i jelen. Na drugoj arkadi s pleternim lučnim pojasom ornamentalni motivi nižu se duž čitave širine arkade, smješteni unutar troprutih krugova i četverokuta. U najvećem četverokutu prikazan je lav s križem na glavi; u najvećem krugu – ptica s grozdom; u krugu do lava prikazan je križ; u ostalim okvirima nalazi se trolist ljiljana i u jednome trolatični cvijet. Ispod najvećeg četverokuta i kruga prostor ispunjavaju troprute vitice.

Predromaničke arkade u cjelini djeluju harmonično i predstavljaju dobar klesarski rad s lijepo raspoređenim motivima. Ostvarena je i raznolikost u izboru motiva. Premda s jednostavno koncipiranim ukrasom, arkade nisu monotone, nego pobuđuju na promatranje svakoga pojedinog motiva. Tropruta pleterni ornamentika na njima je potpuno ostvarena, što upućuje na dataciju nakon tzv. prijelazne faze formiranja pletera tijekom druge polovice 8. st. Skladni oblici zoomorfni i vegetabilni motiva također upućuju na vrijeme nakon kraja 8. st. U komparaciji sa sigurno datiranim Mauricijevim ciborijem, iskazuju se različitosti koje govore o nešto kasnijoj izradi rapskoga ciborija. Usporedba, pak, s nekim ciborijima iz prve pol. 9. st. učvršćuje dataciju rapskoga ciborija u to vrijeme. Ovdje se može uputiti na krstionički ciborij iz pulske katedrale i na oltarni ciborij iz crkve sv. Felicite, također iz

Sl. 17 Pilastar iz katedrale Sv. Marije Velike . (foto: D. Krizmanić)

Sl. 18 Pilastar iz katedrale Sv. Marije Velike. (foto: D. Krizmanić)

Pule.³⁹ Općom jednostavnom koncepcijom rasporeda ornamentalnih motiva, ti ciboriji podsjećaju na rapske

arkade. Razlike se očituju u većoj gustoći motiva na pulskim ciborijima, na kojima nisu zastupljeni zoomorfni motivi, koji na rapskome ciboriju imaju istaknuto mjesto. Na rapskome ciboriju zoomorfni motivi imaju izrazito simboličko značenje, a takva koncepcija dodatno je naglašena uvođenjem izrazitih simboličkih motiva križa i pentagrama. Isticanje simboličnoga značenja motiva približava rapske arkade ranijem, starokršćanskom vremenu, a prisutnost potpuno razvijene pleterne ornamentike upućuje na dataciju u prva desetljeća 9. st. Rapske predromaničke arkade tako su vjerojatno starije od arkada pulskih ciborija. One bi se također mogle datirati ranije od glasovitoga ciborija iz Sv. Marte, koji sigurno pripada ranome predromaničkom razdoblju. Ciborij iz Sv. Marte ima mnogo složeniju koncepciju rasporeda ornamentalnih nizova i nedostaju mu izričito simbolički motivi, poput paunova koji piju iz kantara. Značenjska promjena u interpretaciji motiva na ciboriju iz Sv. Marte, vidljiva je u pojavi paunova koji više nisu postavljeni uz kantar, nego imaju grozd u kljunu.

Predromanički pokrov rapskoga ciborija završava gustom pleternom mrežom i vijencima akanta s kuglom na vrhu. Akroterij tako, poput arkada ciborija, združuje strogi geometrizam sa slobodnije koncipiranim ornamentom antičkoga porijekla.

O postojanju predromaničke oltarne pregrade u katedrali svjedoče dva u većoj mjeri sačuvana pilastra pronađena tijekom novijih istraživačkih i konzervatorskih radova M. Domijana. Pilastru su na pročelnoj strani ukrašeni vrlo lijepim ornamentalnim ukrašom. Na jednom je vegetabilna vitica (sl. 17) koja se sastoji od troprutih kružnih medaljona s rastvorenim krajevima i listovima s unutarnje strane medaljona. Na drugom je geometrijski ornament troprutih kružnica presječenih dijagonalama koje tvore rombove s križem u vrhu pilastra (sl. 18). Oba pilastra su oštećena; onome s viticom nedostaje vjerojatno jedan kružni medaljon, a onome s kružnicama i rombovima završni dio posljednje kružnice na završetku pilastra. Može se zaključiti da su pilastru bili visoki oko 1 m, a od eventualnog stupića na gornjoj plohi nisu ostali nikakvi tragovi. Ornamenti su isklesani vrlo lijepo i predstavljaju tipične ornamente naše predromaničke. Ipak, poznajući vrlo komplicirane preplete što se također susreću na predromaničkim pilastrima,⁴⁰ moglo bi se reći da rapske pilastre odlikuje jed-

39 Usp. Hrvati i Karolinzi, Katalog 2000, str. 62–64.

40 Možda najljepše primjere kompliciranih geometrijskih prepleta na pilastrima predstavljaju primjerci iz Crkvine u Biskupiji. Usp. Milošević 2002, str. 18.

Sl. 19 Predromanički kapitel iz katedrale. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 20 Pilastar iz porušene crkvice Sv. Martina. (foto: D. Krizmanić)

nostavnost ornamentalnih motiva, pa bi se u pogledu datacije prije moglo govoriti o ranijem nego zreloom predromaničkom razdoblju, iako se isti motivi susreću i na kasnijim predromaničkim, pa i ranoromaničkim

spomenicima. Čini se da su ipak brojniji primjeri iz ranoga predromaničkog doba. Brojne analogije za oba tipa ornamentata datirane su u rano predromaničko doba. Tako je geometrijska shema s kružnicama i rombovima prisutna primjerice na predromaničkim spomenicima iz kraja 8. i početka 9. st u istarskom Novigradu, na Cresu, Krku i drugdje, sve do bizantskog Kotora na jugu. Iz Kotora bismo mogli navesti i analogiju za vegetabilnu viticu s velikim listovima. Riječ je o stupiću pripisanom prvotnom oratoriju Sv. Tripuna.⁴¹ U pogledu poznavanja predromaničke oltarne pregrade važan je podatak da su na oba pilastra sačuvani utori za uglavljivanje pluteja na obje bočne strane. To govori da se ne radi o pilastrima koji su stajali uz prolaz oltarne pregrade, nego o pilastrima unutar pregrade koja je morala imati nekoliko pluteja. Nažalost, prema objavljenim podacima, nisu poznati predromanički pluteji iz katedrale. Među sačuvanim ostacima pluteja na otoku nijedan nije povezan s katedralom. To je možda rezultat i nedostatka bilo kakvih podataka o izvornom smještaju i okolnostima nalaza većeg broja kamenih spomenika na otoku Rabu. Ipak, možda je moguće pripisati katedrali barem jedan cjelovitije sačuvani plutej, o čemu će još biti riječi u ovome članku.

Unutar katedrale predromaničkom vremenu mogao bi pripadati još samo jedan kapitel na stupu unutar današnje kolonade (sl. 19). Kapitel ima vrlo velike volute iznad dva reda stiliziranih listova. U literaturi je izdvojen kao predromanički.⁴²

Pilastar s vegetabilnom viticom vrlo je sličan pilastru iz rapskoga lapidarija što potječe iz porušene crkvice sv. Martina (sl. 20). Ovaj pilastar je, za razliku od katedralnoga, cjelovito sačuvan, s početkom stupića na gornjoj plohi. Visina pilastra bez stupića je 89 cm, što znači da su u crkvi sv. Martina bili nešto niži pilastri nego u katedrali. Vegetabilna vitica na pilastru iz Sv. Martina ima sitne listiće i središnji završetak u obliku rozete ili višelatičnog cvijeta. Po tome se razlikuje od vitice na katedralnom pilastru. Pilastri su stilski ipak vrlo slični, pa se može pretpostaviti isto vrijeme njihove izrade.

O crkvi sv. Martina osim njezina položaja unutar stare gradske jezgre, nema potanjih podataka. Premda je na položaju te crkve pronađen veći broj predromaničkih ulomaka, danas joj se sigurno pripisuje samo opisani pilastar. U knjizi W. Schleyera opisuje se nalaz fragmentarnoga predromaničkog

41 Čubrović 2009, str. 102–103.

42 Domijan 2005, str. 19.

Sl. 21 Fragmentarni plutej iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 22 Fotografija fragmentarnog pluteja iz Lapidarija. (Preuzeto iz: W. Schleyer, *Arbe. Stadt und Insel, ein Schatzkästlein der Natur und Kunst in Dalmatien*, Wiesbaden 1914, 117.)

Sl. 23 Plutej iz Kampora. (foto: M. Jarak)

pluteja u dvorištu uz porušenu crkvicu S. Marino. Ostaci tog pluteja danas se čuvaju u rapskom lapidariju (sl. 21). Schleyerov opis položaja crkvice S. Marino koja je postojala još u 2. pol. 19. st., a tada je porušena i na njezinu mjestu je izgrađena kovačnica, posve odgovara položaju predromaničke crkvice sv. Martina.⁴³ Kako Schleyer nigdje ne spominje crkvicu sv. Martina, očito je da se radi upravo o toj crkvi. Stoga fragmentarni plutej iz lapidarija, objavljen i u Schleyerovoj knjizi (sl. 22), možemo pripisati predromaničkoj crkvi sv. Martina.

Plutej je danas još više oštećen nego u Schleyerovo doba. Na njemu su se unutar troprutih četverokuta nalazili različiti motivi: u dva polja predromanički prepleti, a u trećem, koje je danas znatno oštećeno, paun. Paun je bio prikazan u neobičnom položaju, sa svijenim repom koji veličinom i oblikom odgovara paunovu tijelu. Isto tako su nožice stiještene i isturene naprijed. Specifično oblikovanje bilo je zadano veličinom okvira u koji je trebalo smjestiti prikaz.

Predromanički pluteji s četvrtastim kasetama u kojima su smješteni motivi, u našoj su predromanici znatno rjeđi od pluteja s kružnicama ili različitim pleternim mrežama. Ipak, pojavljuju se i takvi pluteji, a možda je najpoznatiji onaj iz Pridrage, s antropomorfnim motivima.⁴⁴ Na Rabu je slična koncepcija djelomično prisutna na predromaničkom ciboriju iz katedrale. Paralele iz Pridrage datirane u kraj 8. i početak 9. st., naivnost u prikazu pauna, te općenito nevjesto klesanje predromaničkih prepleta na pluteju iz lapidarija, govore o dataciji tog pluteja u ranije predromaničko doba, u početak 9. st. Tome u prilog mogli bi se navesti i primjeri iz Italije koje je davno objavio R. Kautzsch, a stilski su vrlo srodni rapskom fragmentarnom pluteju.⁴⁵ I na plutejima iz Italije tropruti četverokuti povezani su s troprutim rubnim okvirom. Osim simboličkih motiva poput križa u različitim inačicama, pojavljuju se i predromanički prepleti i zoomorfni motivi. Dvije ptice sa strana središnjega grozda na pluteju iz Cividalea, vrlo su naivnih značajki i po tome bliske paunu s rapskoga

43 Schleyer 1914, str. 110.

44 Petricioli 1983, str. 47–52; Jakšić, Hilje 2008, str. 91–92.

45 Kautzsch 1941, str. 26–32. Ploča iz samostana Bobbio ukrašena je prvotno u doba kralja Liutpranda, a motive unutar četvrtastih kaseti dobila je naknadno, početkom 9. st., na poleđini. Usp. novu detaljnu interpretaciju u *Corpus della scultura altomedievale XVIII*, 2008, str. 108–121, T. V, 9a. Nova objava pluteja iz Cividalea u istom je Korpusu u svesku X, 1981, str. 226–227, T. C, 339. Plutej je datiran u prvu pol. 9. st.

pluteja. Italski pluteji datirani su u novijim objavama u prvu pol. 9. st. I ta okolnost osnažuje dataciju fragmentarnoga rapskog pluteja u isto vrijeme rane predromaničke umjetnosti. Navedene paralele s italskim spomenicima dopuštaju i pretpostavku o istim predloščima kojima su se služili majstori u Italiji i na našoj obali Jadrana. Od svih predromaničkih spomenika s otoka Raba, plutej s četvrtastim kasetama najrodniji je djelima s druge jadranske obale, te svakako pokazuje visok stupanj podudarnosti u oblikovanju ranih predromaničkih djela u dvjema klesarskim sredinama.

Najcjelovitije sačuvani plutej na otoku Rabu nalazi se u kompleksu samostana sv. Eufemije u Kamporu (sl. 23). Spomenik je i danas u funkciji pluteja ugrađen ispred kapele Grčke Gospe u crkvi sv. Bernardina. Glavna ploha pluteja sačuvana je u punoj visini, ali nedostaje gornji rubni dio pluteja i završni dio desne bočne strane. Donja polovica drugoga reda kružnih medaljona danas nije vidljiva zbog smještaja pluteja. Plutej je ukrašen motivom učvorenih troprutih kružnica unutar kojih se nalaze veliki, sučelice postavljeni listovi. U troprutim spojevima kružnica naglašeno je plastično oko. Između spojeva kružnica, polazeći od svakoga spoja, isklesana su četiri stilizirana ljiljana čiji su trolisni završeci međusobno povezani tvoreći svojevrsne kasete s naglašenim središnjim ispupčenjem.

Na ovome velikom pluteju dužine oko 1,5 m, susreću se za rapsku predromaničku skulpturu vrlo tipični vegetabilni motivi. Cjelina kompozicije, međutim, originalna je i vrlo rijetko prisutna na istočnoj obali Jadrana. Istovjetna kompozicija nalazi se, naime, samo na dva ulomka pluteja iz Osora i na jednom ulomku iz Privlake u sjevernoj Dalmaciji.⁴⁶ Takav uvid pruža objavljena ranosrednjovjekovna građa, pa je moguće da se u muzejskim depoima čuva još poneki istovjetan spomenik.⁴⁷ U svakom slučaju, s obzirom na veliku

zastupljenost motiva učvorenih kružnica s listolikim ukrasom, dodatni motiv ljiljana koji tvore svojevrsne kasete između kružnica, predstavlja posebnu inačicu, koja se rijetko klesala na predromaničkim spomenicima. Utoliko je važnije ustanoviti da se poznati primjeri s navedenom kompozicijom kasete od ljiljana, susreću na relativno uskom području otoka Cresa i Raba te sjeverne Dalmacije. Osorski ulomci, s obzirom na siguran kontekst nalaza i komparaciju s drugim spomenicima iz crkve sv. Marije na Groblju, mogu se prilično sigurno datirati u kraj 8. ili početak 9. st. i povezati s ranosrednjovjekovnim kamenim spomenicima iz Novigrada u Istri.⁴⁸ Rapski plutej je, pak, bez sigurnoga konteksta, jer u Kamporu nije dokazano postojanje ranosrednjovjekovne arhitekture, pa je upitno gdje je na otoku plutej izvorno stajao. Njegove velike dimenzije govore o velikoj crkvi za koju je bio izrađen. Najvjerojatnije je riječ o rapskoj katedrali, jer plutej svojim velikim dimenzijama odgovara nizu velikih katedralnih pluteja što su poznati s nekoliko lokaliteta (Pula, Zadar), a svi su datirani u rano predromaničko doba. Pritom je signifikantan vegetabilni motiv unutar učvorenih kružnica što se ponavlja na nekoliko srodnih katedralnih pluteja. Tako na identičnom iz Osora i srodnim plutejima iz Novigrada, Zadra i Kotora. U prilog katedralnom pluteju osobito govori posve istovjetna ornamentalna kompozicija na ulomcima iz Osora koji su pripadali ranom predromaničkom uređenju katedrale. Srodna obilježja na nizu katedralnih pluteja pretočila bi se u Osoru i Rabu u istovjetnu ornamentalnu kompoziciju, čime bi i vrijeme uređenja dviju otočnih katedrala bilo približno isto.

Što se tiče radioničkoga porijekla, navedena analogija na zadarskome području, u Privlaci, govori o mogućnosti izrade kamporskoga pluteja u zadarskim klesarskim radionicama, odnosno o povezanosti otoka Raba sa zadarskim radionicama, o čemu svjedoče i drugi primjeri, još iz kasnoantičkoga doba, spomenuti u ovome radu. Plutej treba datirati u ranije predromaničko doba, najvjerojatnije u prvu pol. 9. st.

U Kamporu se nalazi još samo jedan predromanički ulomak, dio grede s kukama uzidan u samostanske klaustre. Radi se o tipičnom predromaničkom spomeniku, nažalost suviše fragmentarnom i bez sigurnoga konteksta nalaza.

Nekoliko zanimljivih predromaničkih ulomaka nepoznatog mjesta nalaza pohranjeno je u rapskome

46 Jarak 2007, str. 57–77; o ulomcima s Cresa usp. Ćus–Rukonić 1991, str. 17; o ulomku iz Privlake usp. Jurić 2000, str. 73, 78.

47 Prema ljubaznoj informaciji R. Jurića, u zadarskom Arheološkome muzeju ne nalazi se nijedan spomenik s istovjetnom ornamentalnom kompozicijom. Motiv učvorenih kružnica ispunjenih listovima, s pojedinačnim ljiljanima u međuprostorima ili bez njih, pojavljuje se na dva ulomka pluteja i na jednome pilastru. Specifični motiv kasete od ljiljana nije zastupljen. O rijetkosti kompozicije kasete od ljiljana između učvorenih kružnica, svjedoči i činjenica da na objavljenim ranosrednjovjekovnim spomenicima iz Italije takva kompozicija nije uopće zastupljena. Usp. Corpus della scultura altome-

dievale I – XVIII/ 1959 – 2008.

48 Usp. Jarak 2007, str. 57–77.

Sl. 24 Ulomak arhitravne grede iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 25 Ulomak zabata iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 26 Ulomak pilastra ili pluteja iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 27 Ulomak luka iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

lapidariju. U rano doba završnog 8. i početka 9. st. može se datirati mali ulomak arhitravne grede s troprutom pletenicom i očima u zavijucima (sl. 24). U rano predromaničko doba datira se i ulomak zabata (sl. 25) s rubnim kukama, plastičnom letvom i ostatkom tijela ptice.⁴⁹ Na trećem spomeniku, fragmentarno sačuvanom pilastru ili pluteju oltarne pregrade (sl. 26), isklesani su međusobno povezani tropruti medaljoni u kojima su vegetabilni motivi dva velika, sučelice postavljena lista. Određena posebnost oblika kružnih okvira i listova, govori o jednoj varijaciji na Rabu omiljene vegetabilne forme ranosrednjovjekovne dekoracije.

94 | Jedan ulomak iz rapskoga lapidarija mogao bi se povezati s crkvom sv. Ivana Evanđelista na temelju podataka D. Freya. Riječ je o ulomku koji je u gornjem dijelu lagano zaobljen, što bi govorilo o dijelu luka oltarne pregrade (sl. 27). Raspored ornamenta u dva pojasa odijeljena plastičnim rebrom, odgovara izgledu arhitravne grede ili luka oltarne pregrade. U gornjem pojasu su kuke, a u donjem dvopruta vegetabilna vitica s velikim trolisnim završecima. Prema izgledu vitice ulomak bi mogao biti ranoromanički, ali budući da je dio luka oltarne pregrade koji se u pravilu datiraju u ranije predromaničko doba, ovdje je uvršten među predromaničke spomenike. Ulomak iz lapidarija moguće je pripisati crkvi sv. Ivana Evanđelista zbog sličnosti s jednim ulomkom objavljenim u studiji D. Freya.⁵⁰ Ulomci nisu posve istovjetni (vidljive su neke razlike u izvedbi ornamenta), ali oblik i stilske značajke dopuštaju povezivanje, te tako ulomak iz lapidarija dobiva određeniji kontekst. Mogli bismo ostaviti otvorenim pitanje je li na Freyevu crtežu neprecizno prikazan ulomak iz lapidarija ili drugi, danas izgubljeni ulomak iste spomeničke cjeline.

Nekoliko lijepih predromaničkih ulomaka čuva se u župnoj kući u Supetarskoj Dragi. Ulomci su, kao i kasnoantički spomenici s istoga lokaliteta, vezani uz crkvu koja se vjerojatno nalazila na mjestu ranoromaničke bazilike iz 11. st. Od ranosrednjovjekovnih ulomaka jedan bi se mogao datirati u kraj 8. ili početak 9. st. Riječ je o manjem ulomku zabata ili vjerojatnije ciborija (sl. 28). Na rubnome dijelu spomenika oštećene su kuke na dvoprutoj nozi. Iza njih je plastično oblikovan astragal. Treći ornamentalni pojas na spomeniku čini istaknuto oblikovani kimation koji se nalazi između dvije plastične letve. Prema obliku ulomka, njegovim dimenzijama i zastupljenim

49 Jarak 2008, str. 379–391.

50 Frey 1911, str. 72, 75 (sl. 63).

Sl. 28 Ulomak zabata ili ciborija iz Supetarske Drage. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 29 Ulomak pilastra iz Supetarske Drage. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 30 Ulomak pilastra iz Supetarske Drage. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 32 Zidni istak s uzidanim ulomcima triju pilastara u crkvi Sv. Andrije. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 31 Predromanički ulomak iz samostana Sv. Andrije. (foto: M. Jarak)

ornamentalnim motivima, moglo bi se raditi o dijelu zabata ili još vjerojatnije o središnjem dijelu arkade ciborija.⁵¹ U prilog ciboriju posebno govori istaknuto oblikovan kimation, koji nije prisutan na ranim zabatima s kraja 8. i početka 9. st., u koje vrijeme ulomak, osobito zbog prisutnosti astragala, treba datirati. Svi ornamentalni motivi na ulomku pojavljuju se na arkadama ciborija. Na ranim ciborijima osobito je često prisutan astragal, o čemu svjedoče primjeri iz Cividalea, Novigrada, Splita, Trogira itd.⁵² Treba ipak

51 U radu o ranim predromaničkim zabatima s kvarnerskih otoka, ulomak sam uvrstila među analizirane zabate, iako sam pomišljala na njegovu pripadnost ciboriju. Usp. Jarak 2008, str. 379–391.

52 Usp. Jurković 1995, str. 141–149; Karaman 1937–1940, str. 432–433; Burić 1982, T. XIII; Vežić, Lončar 2009, pas-

napomenuti da je raspored ornamentalnih nizova na ulomku iz Supetarske Drage više vezan uz zabate nego uz ciborije. Na arkadama ciborija astragal u pravilu obrubljuje lučni pojas arkade, a kimation se nalazi u gornjem dijelu arkade iznad zone lučnog otvora. Na ulomku iz Supetarske Drage ovi su ornamentalni pojasevi zamijenili mjesto. Ipak, zaobljene letve koje obrubljuju kimation kao i ravni gornji pojas s kukama, jasno pokazuju da ulomak najbolje odgovara središnjem dijelu arkade ciborija, pa je takva interpretacija najprihvatljivija.

Predromaničkoj oltarnoj pregradi sigurno su pripadali ulomci pilastara. Ističe se polovično sačuvan, vrlo lijepo ukrašen pilastar s ljiljanima (sl. 29) unutar troprutih kružnica. Od drugoga pilastra sačuvana su dva ulomka (sl. 30). Taj je bio ukrašen tipičnim motivom troprutih kružnica ispresijecanih dijagonalama. Još jedan ulomak iz Supetarske Drage zbog znatno manje debljine od prethodnih ulomaka vjerojatno pripada pluteju. Djelomično je sačuvan motiv troprutih zaobljenih vrpca koje se presijecaju.

Još nekoliko predromaničkih spomenika sačuvano je u crkvi i samostanu sv. Andrije. U samostanu se čuva manji ulomak od vapnenca s motivom virovite rozete (sl. 31). Prema stilskim značajkama riječ je o predromaničkom spomeniku. U crkvi su, u istaci na južnome zidu (sl. 32), uzidani ostaci triju pilastara. Dva mramorna ulomka u donjem dijelu istaka predstavljaju dijelove dvaju pilastara. Ukrašeni su istim motivom troprutih isprepletenih vrpca koje tvore geometrijski preplet. Pilastru su mogli pripadati i ranoromaničkoj opremi ckve sv. Andrije, ali budući da okolnosti njihova pronalaska nisu poznate, na temelju jednostavnog ornamentalnog motiva, uvršteni su ovdje među predromaničke spomenike. Treći pilastar, na vrhu zidne istake, ima već vrlo prepoznatljivu ranoromaničku vegetabilnu dekoraciju. Za razliku od prethodna dva ulomka, izrađen je od vapnenca. Vegetabilni motivi na ovome pilastru stilski posve odgovaraju motivima na ulomku pluteja što je također uzidan unutar crkve sv. Andrije. Najvjerojatnije se radi o ostacima ranoromaničke oltarne pregrade u crkvi.

S naznakom ranoromaničkih spomenika u crkvi sv. Andrije završava se pregled predromaničkih spomenika s otoka Raba. Unatoč čestom nepoznavanju konteksta nalaza ili nepoznavanju arhitekture kojoj su spomenici pripadali, može se reći da predočeni ostaci crkvenoga namještaja posreduju spoznaju o karakteru i dosezima predromaničkog stvaralaštva na otoku.

sim.

Sl. 33 Palmetni kapitel iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 34 Kapitel s akantusom iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Ranoromanička skulptura

Najbrojniju skupinu ranoromaničkih djela čine kapiteli u rapskim crkvama. Još i danas stoje na svojim izvornim mjestima u katedrali sv. Marije Velike, u crkvi sv. Andrije, u istraženom i konzerviranom kompleksu Sv. Ivana Evanđelista i u Sv. Petru u Supetarskoj Dragi. U crkvi sv. Justine dva su izvorna ranoromanička kapitela preuzeta iz neke ranije crkve, najvjerojatnije iz crkve sv. Tome, koja se nalazila na mjestu kasnije crkve sv. Justine. Rapski kapiteli daju posebno obilježje ranoromaničkom razdoblju na otoku, i tematiziraju se u povezanosti s kapitelima 11. st. u Dalmaciji.⁵³

53 Podrobnju analizu kapitela iz 11. st. u Dalmaciji dao je N.

Sl. 35 Kapitel s akantusom iz Sv. Andrije. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 36 Kapitel s akantusom iz katedrale Sv. Marije Velike. (foto: D. Krizmanić)

U ranoromaničkim crkvama na otoku Rabu pojavljuju se dva osnovna tipa kapitela: palmetni kapiteli i kapiteli ukrašeni akantom. Ta dva osnovna tipa predstavljena su i primjercima što se čuvaju u rapskome lapidariju, a potječu najvjerojatnije iz crkve sv. Ivana Evanđelista. Palmetni kapitel iz lapidarija (sl. 33) ukrašen je velikim palminim listovima koji se uzdižu od baze kapitela do njegove gornje trećine. Iznad palmeta su volute s velikim zavojnicama. Kapitel je djelomično otučen i izdubene unutrašnjosti. Kapitel s akantom (sl. 34) ima velike stilizirane listove, a u gornjoj zoni plitko klesane volute s velikim zavojnicama.

Zastupljenost i jednoga i drugoga tipa kapitela razlikuje se od crkve do crkve. Isto tako, njihova je izvedba različita s obzirom na stupanj plasticiteta i preciznost klesanja. Općenito je o rapskim kapitelima, njihovim značajkama, kvaliteti izvedbe i zastupljenosti u rapskim crkvama, pisao N. Jakšić.⁵⁴ Jakšić ne spominje kapitele iz crkve sv. Andrije, jer su oni otkriveni u novije doba u konzervatorskim radovima M. Domijana, te su i prikazani u Domijanovoj knjizi.⁵⁵ Domijanova zapažanja o rasporedu kapitela na četiri para stupova u crkvi sv.

Sl. 37 Kapitel s akantusom iz Sv. Ivana Evanđeliste. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 38 Niz kapitela u bazilici Sv. Petra u Supetarskoj Dragi. (foto: D. Krizmanić)

Jakšić u radu o tipologiji kapitela tog vremena u Dalmaciji. Tu su analizirani i kapiteli iz rapskih crkava.

⁵⁴ Jakšić 1983, str. 207–212.

⁵⁵ Domijan 2007, str. 120–124.

Sl. 39 Detalj deambulatorija Sv. Ivana Evanđeliste. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 40 Palmetni kapitel u deambulatoriju Sv. Ivana Evanđeliste. (foto: D. Krizmanić)

Andrije, govore da su i u ovoj crkvi kapiteli promišljeno postavljeni: na prvome paru stupova nalaze se palmetni kapiteli, a na ostala tri para kapiteli s akantom (sl. 35). Prevladavanje kapitela s akantom približava kapitele iz Sv. Andrije kapitelima iz katedrale, gdje također prevladavaju akantovi ranoromanički kapiteli. To je utoliko važnije što u dvjema crkvama s prevladavajućim brojem palmetnih kapitela – Sv. Ivan Evanđelist i Sv. Petar u Supetarskoj Dragi – kapiteli s akantom pokazuju razlike u odnosu na akantove kapitele iz Sv. Andrije i iz katedrale. Kapiteli iz katedrale (sl. 36) i iz Sv. Andrije imaju više stiliziran, priljubljeni akant, dok nekoliko kapitela iz Sv. Ivana Evanđelista (sl. 37) i iz Supetarske Drage (sl. 38) karakterizira znatno plastičniji, bolje klešan akant. Ovome se može dodati da je i par palmetnih kapitela iz Sv. Andrije, koliko se može ustanoviti zbog njihove znatne oštećenosti, stiliziranije izvedbe od drugih palmetnih kapitela s otoka Raba. Navedene sličnosti u pogledu zastupljenosti i oblikovanja akantovih kapitela u katedrali i Sv. Andriji, možda bi mogle govoriti o istome vremenu ranoromaničkog uređenja tih crkava. Isto tako, može se pretpostaviti da su one uređene nešto ranije od crkve sv. Ivana Evanđelista (sl. 39, 40) i crkve sv. Petra u Supetarskoj Dragi. Za kapitele iz Sv. Ivana Evanđelista u literaturi je istaknuto da su posebno kvalitetni i bliski onima iz zadarske benediktinske

Sl. 41 Mramorni kapitel ciborija iz Sv. Andrije. (foto: D. Krizmanić)

crkve sv. Marije.⁵⁶ To bi ih datiralo u kraj 11. st. Eventualna potpora ovakvome datiranju ne može se naći u literarnim izvorima, jer osim izvora o utemeljenju samostana sv. Petra u Supetarskoj Dragi 1059. g. (čime nije datirano uređenje i posvećenje ranoromaničke crkve sv. Petra), za samostane sv. Andrije i sv. Ivana u gradu Rabu nema izvora iz 11. st.⁵⁷ Ti su samostani, međutim, sigurno utemeljeni u 11. st., o čemu svjedoči arhitek-

56 Domijan 2007, str. 159.

57 Ostojić 1964, str. 120–144; Katičić 1998, str. 475.

tonska plastika iz njihovih crkava i drugi nalazi koji se mogu datirati u 11. st.

Nekoliko lijepih ranoromaničkih ulomaka izloženo je danas u benediktinskoj crkvi sv. Andrije. Najviše pozornosti plijeni dobro sačuvani mramorni kapitel (sl. 41) ukrašen akantom i pticama. Prema dimenzijama riječ je o kapitelu ciborija. Suverenija tehnika izrade u odnosu na predromaničku skulpturu i jasne reminiscencije na starokršćansku umjetnost, nedvojbeno svrstavaju ovaj kapitel u ranoromaničko doba. Njegova glavna odlika je savršen sklad rasporeda i obrade motiva. Dva reda akanta, unatoč stilizaciji, zbog dubine klesanja i ostvarene punine, djeluju realistično. Umjetnik je ovdje donekle postigao odvajanje motiva od plohe kapitela. To je postignuto znatnom upotrebom svrdla u izradi dvaju nizova akanta. Iznad gornjeg pojasa listova na sve četiri stranice kapitela oblikovane su po dvije sučelice postavljene ptice. Skladni parovi ptica, kod kojih je svrdlo upotrijebljeno samo kod izrade očiju, uspostavljaju ravnotežu i daju osobit harmoničan izgled kapitelu kao cjelini. Kapitel je sigurno djelo dobre radionice čiji su se klesari rukovodili načelom simetrije u rasporedu motiva.

Nekad je u vrtu samostana sv. Andrije postojao još jedan istovjetan kapitel. Podatke o dva kapitela nalazimo u radu D. Freya, koji je smatrao da su mogli pripadati ciboriju u crkvi sv. Ivana Evanđelista.⁵⁸ To je moguće, ali zbog nedostatka pouzdanijih podataka nemoguće je utvrditi izvorno mjesto ciborija kojemu je pripadao sačuvani kapitel iz Sv. Andrije.

Drugi ranoromanički ulomci u crkvi sv. Andrije izrađeni su od vapnenca. Na oltar južnoga zida crkve uzidan je ulomak okruglog stupića (sl. 42) s plastično ukrašenom površinom. Riječ je o gustom prepletu troprutih vrpca i vegetabilnih listova. U izradi je sporadično korišteno svrdlo. Vegetabilni motivi mogu se promatrati kao odraz antičkog oblikovanja vinove loze na sličnim spomenicima. Iz Dalmacije je dobro poznat starokršćanski primjer, okrugli stupić ciborija s Marusina.⁵⁹ Na starokršćanskom stupiću u donjem je dijelu vijenac velikih akantovih listova iznad kojih se uzdižu vitice loze s listovima i grozdovima. Oblikovanje je realistično, s vjernim dočaravanjem vegetabilnih motiva. Na ranoromaničkom stupiću iz Sv. Andrije između troprutih vrpca mogu se prepoznati stilizirani listovi loze uz nešto drugačije oblikovane ranoromaničke vegetabilne motive. Stupić je prilično

Sl. 42 Ulomak stupića iz Sv. Andrije. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 43 Ulomak arhitravne grede u dvorištu samostana Sv. Andrije. (foto: D. Krizmanić)

tanak (promjera 17 cm) i izrađen od vapnenca, pa je upitno može li se povezati s mramornim kapitelom i odrediti kao dio ciborija. Svakako, prema stilskom izričaju i korištenju svrdla pokazuje srodnost s analiziranim kapitelom. Još je srodniji, međutim, jednom drugom rapskom ranoromaničkom kapitelu ciborija, što će biti naznačeno u ovome članku.

U južni zid crkve sv. Andrije uzidan je ulomak ploče (vjerojatno pluteja) od vapnenca. Na ulomku su troprute vrpce koje završavaju vegetabilnim, lisnim motivom. Ističe se veliki višelatični cvijet ili list na sredini ulomka. Prema općem dojmu, ulomak bi se mogao datirati u 11. st. Po načinu oblikovanja vegetabilnih motiva, srodan mu je ulomak pilastra uzidan u gornjem dijelu zidne istake iznad dvaju drugih ulomaka pilastra. I ulomak pilastra s vegetabilnom vitičom izrađen je od vapnenca. Moglo bi se pretpostaviti da je zajedno s ulomkom pluteja činio dio oltarne pregrade iz 11. st. Jesu li ovi ulomci izvorno pripadali crkvi sv. Andrije, nemoguće je sa sigurnošću tvrditi. Činjenica što su uzidani unutar crkve možda govori u prilog uvjerenju o njihovoj nekadašnjoj vezanosti uz crkvu.

Istom vremenu pripada vjerojatno i ulomak arhi-

58 Frey 1911, str. 75, 80 (sl. 70).

59 Dyggve, Egger 1939, str. 29, 32–33; Salona I 1994, T. XIX, V.b.8.

Sl. 44 a Kapitel iz Arheološkog muzeja u Zadru. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 44 b Kapitel iz Arheološkog muzeja u Zadru. Dio plitkoreljefnog ukrasa. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 44 c Kapitel iz Arheološkog muzeja u Zadru. Dio plitkoreljefnog ukrasa. (foto: D. Krizmanić)

travne grede uzidan kao natprozornik u dvorištu samostana (sl. 43). Na ulomku je motiv troprute vegetabilne vitice s velikim listovima u zavijucima. Vitica je slična vegetabilnoj vitici na ulomku koji je prikazao D. Frey,⁶⁰ a o kojemu danas nema podataka. Na još jednom mramornom ulomku koji se nalazio u vrtu Sv. Justine, bila je izrađena slična vegetabilna vitica.⁶¹ D. Frey je taj ulomak interpretirao kao dio pokrova ciborija. Još jedan mramorni fragment koji je bio pronađen na položaju crkve sv. Ivana Evanđelista, pripadao je vjerojatno arkadi ciborija. Na crtežu fragmenta vidi se velik list palme, što bi moglo upućivati na 11. st., kada je palmeta omiljeni motiv na rapskim kapitelima.⁶²

S otoka Raba potječe još jedan izvanredni spomenik, koji je bio zapažen i u općoj literaturi o srednjovjekovnoj umjetnosti u Dalmaciji.⁶³ Riječ je o reljefno ukrašenom kapitelu manjih dimenzija (sl. 44: a, b, c), koji je najvjerojatnije pripadao ciboriju. Njegova izvorna lokacija nije poznata, ali se sigurno nalazio u nekoj rapskoj ranoromaničkoj crkvi. Kapitel se danas čuva u Arheološkome muzeju u Zadru, gdje je dospio kao poklon kamporskih franjevaca. Ima tek naznačen kubični oblik s naznakom gornjega rubnog dijela i s lagano profiliranim završetkom. Cijela površina gusto je ispunjena prepletima troprutih vrpca i biljnih vitica te velikim likovima ptica i četveronožaca. U jednome liku četveronožca mogao bi se prepoznati konj

– na glavi je naznačena griva. Likovi ptica su brojni – prikazane su manje i veće ptice na različitim mjestima na stranicama kapitela. Tako su primjerice uz lik “konja” izrađene dvije manje ptice. Na jednoj stranici prikazane su u sredini i u gornjem lijevom uglu veće, vrlo izražajne ptice. Sve ptice imaju isti oblik glave i tijela. Tijelo je lagano povijeno i rađeno u jednome potezu. Gotovo sve ptice imaju oko naznačeno svrdlanom rupicom. Svrđlo je u znatnoj mjeri korišteno kod izrade drugih motiva na kapitelu. Upotreba svrdla je inače već istaknuta u analizi drugih ranoromaničkih djela s otoka Raba. Svrđlom se svakako postiže veća izražajnost i igra svjetla i sjene. Na rapskom kapitelu upravo je svrdlo omogućilo i bolju razgraničenost i preglednost unutar zaista gustog spleta motiva. Vegetabilne vitice na kapitelu kombinirane s troprutim vrpčama, jako podsjećaju na sličnim prepletom ukrašen okrugli stupić iz Sv. Andrije. Gotovo je sigurno da pripadaju istoj radionici, a vjerojatno i cjelini istoga spomenika.

Osim ranoromaničkih vitica, pojava lijepo oblikovanih četveronožaca upućuje na ranoromaničko određenje kapitela. Petricioli u svojoj analizi kapitela nije naveo ni jedan srodan primjer s našega područja. Spomenuo je samo djelomičnu srodnost s kubičnim kapitelima iz Neuweilera.⁶⁴ Oni su u starijoj literaturi bili datirani u 12. st., a u novijoj se datiraju oko sredine 11. st., na temelju datacije kapele u kojoj se nalaze.⁶⁵ Iako su već pravi kubični kapiteli s romaničkim reljefnim ukrašenom, datirani su vjerojatno ranije od

60 Frey 1911, str. 76, 80 (sl. 71).

61 Frey 1911, str. 74, 78 (sl. 68, 69).

62 Frey 1911, str. 73, 78 (sl. 67).

63 Reproducira ga je Karaman 1930, sl. 60; detaljnije ga je analizirao Petricioli 1960 A, str. 66, T. XXV.

64 Petricioli 1960A, str. 66.

65 Reprodukcijske kapitelu i dataciju usp. kod Heitza 1982, T. 138–139, str. 228.

Sl. 45 Mramorni ulomak pilastra iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 46 Ploča s Kristom na prijestolju iz katedrale Sv. Marije Velike. (Preuzeto iz: M. Domijan, Katedrala Sv. Marije Velike u Rabu, Split 2005, 18.)

“kubičnog” kapitela s Raba, koji bi se mogao datirati u drugu pol. 11. st. Rapski kapitel ostaje zacijelo izrazom maštovite i nekonvencionalne umjetnosti, i predstavlja jedno od najvrednijih djela naše rane romanike.

Dok u starijoj literaturi kapitel s pticama i četveronošcima nije bio povezan s drugim srodnim kapitelima, u najnovijoj studiji o ciborijima P. Vežića istaknuta je srodnost nekoliko manjih kapitela ciborija koji su svi obilježeni korištenjem svrdla. Ti srodni kapiteli su dva analizirana rapska i kapiteli iz Nina, iz crkve sv. Marije.⁶⁶ Zaista je primjetna srodnost između navedenih kapitela. Za dva rapska sigurno je da su pripadali dvama različitim ciborijima, jer je jedan izrađen od vapnenca, a drugi od mramora. Kubični kapitel s

pticama i četveronošcima nepoznate izvorne lokacije, po stilskim značajkama i kamenu od kojeg je izrađen (vapnenac), najuže se povezuje s okruglim stupićem ukrašene površine iz crkve sv. Andrije. Ukoliko i dimenzije udubine na donjoj plohi kapitela odgovaraju promjeru stupića, riječ je o jednoj ranoromaničkoj cjelini. U tom slučaju treba pretpostaviti različiti smještaj spomenika koji se danas čuvaju u crkvi sv. Andrije. U toj crkvi mogao se nalaziti jedan ranoromanički ciborij. Ako je to bio ciborij s kubičnim kapitelom, onda je ciborij s mramornim kapitelima s pticama i akantom pripadao nekoj drugoj crkvi, vjerojatno obližnjem Sv. Ivanu Evanđelistu. Bez pouzdanijih podataka nemoguće je ponuditi sigurnije zaključke.

Zahvaljujući novijim istraživačkim i konzervatorskim radovima M. Domijana, otkriven je i jedan ranoromanički ulomak u rapskoj katedrali. Iako malih dimenzija, dragocjen je jer se može pripisati ranoromaničkoj oltarnoj pregradi u katedrali. Riječ je o mramornom ulomku pluteja s motivom virovite rozete s trolisnim završetkom.⁶⁷ Izvedba rozete s naglašenim vegetabilnim završetkom, upućuje na ranoromaničku interpretaciju ranosrednjovjekovnoga motiva virovite rozete. I mramor od kojega je ulomak izrađen mogao bi se povezati s novim uređenjem katedrale u 11. st. Predromanički pilastru pronađeni u katedrali izrađeni su od vapnenca, i njihovom ornamentalnom repertoaru više bi odgovarala nešto drugačija izvedba motiva od one na mramornom ulomku pluteja. Novopronađenom ulomku pluteja posve odgovara jedan mramorni ulomak pilastra (sl. 45) iz rapskoga lapidarija. Taj se ulomak sačuvao u maloj visini, ali ima sačuvane obje bočne stranice, na kojima se nalaze i utori za uglavljanje pluteja, i jednu završnu plohu naznačenu plastičnom rubnom letvom. Na pilastru je sačuvan početak motiva – riječ je o virovitoj rozeti posve iste izvedbe kao na ulomku pluteja iz katedrale. Tri dvoprute latice ispunjavaju unutrašnjost rozete koja ima trolisno oblikovan otvoreni završetak. Na temelju podudarnosti u oblikovanju motiva i istoga kamena – mramora, ulomak iz lapidarija može se s velikom sigurnošću pripisati katedrali, koja je nakon predromaničke oltarne pregrade od vapnenca tijekom 11. st., opremljena mramornim namještajem.

Rapskoj katedrali pripada još jedan mramorni rad – ploča s prikazom Krista na prijestolju (sl. 46). Reljef je uzidan u sjeverni zid u unutrašnjosti crkve. Oblikovan superiornije od naših figuralnih ranoromaničkih djela, reljef predstavlja zacijelo bizantski rad neke

66 Vežić, Lončar 2009, str. 74, 99.

67 Usp. Domijan 2007, str. 53.

Sl. 47 Ulomci nadvratnika iz Lapidarija. (foto: D. Krizmanić)

Sl. 48 Nadvratnik ugrađen u stepenište crkve Sv. Andrije. (foto: D. Krizmanić)

strane radionice. Treba posebno istaknuti meku, prirodnu modelaciju Kristova tijela i raskošno, znatno naglašeno prijestolje na kojemu sjedi. Ti elementi, uz rubni ornamentalni niz antičkog akanta, trebali bi ukazati na precizniju dataciju i provenijenciju reljefa. U literaturi je prisutno šire datiranje, a predloženo je i ranoromaničko doba 11. st.⁶⁸ Kakva je točno bila namjena skulpture, teško je reći. Sigurno se ne radi o klasičnome pluteju oltarne pregrade, nego o reljefu koji je imao neko značajno mjesto u unutrašnjosti ili na vanjštini crkve.⁶⁹ U unutrašnjosti bismo naš reljef mogli dobro zamisliti kao mramorni ukras oltara, a na vanjskoj strani crkve jedino bi mu mjesto moglo biti na pročelju.

Od elemenata koji pripadaju arhitektonskoj plastici, treba spomenuti dva zanimljiva nadvratnika s natpisima, bez ornamentalnih ukrasa. Jedan se u ulomcima čuva u lapidariju, a drugi je ugrađen u stubište pred crkvom sv. Andrije. Ulomci iz lapidarija (sl. 47) sigurno potječu iz kompleksa Sv. Ivana Evanđelista. O tome svjedoče stare fotografije na kojima se vidi položaj nadvratnika s natpisom iznad bočnih vrata u

sjevernom zidu crkve. Nadvratnik je bio sastavni dio ranoromaničkoga portala. Bio je nešto duži nego što svjedoče sačuvana tri ulomka s dijelovima natpisa. Danas nedostaje početni i završni dio natpisa i jedan manji dio između 2. i 3. ulomka. I drugi nadvratnik, iz stubišta Sv. Andrije (sl. 48), nije sačuvan u cijeloj dužini nego je skraćen na oba kraja. O tome svjedoči natpis kojemu nedostaje početak i završetak.

Oba natpisa sadržajno su vrlo zanimljivi. Natpis na nadvratniku iz Sv. Ivana Evanđelista sadrži imena dvojice majstora klesara.⁷⁰ Imena su dragocjena u sklopu nevelikog broja poimence spomenutih ranosrednjovjekovnih majstora na istočnoj obali Jadrana. Čitanje ne zadaje poteškoće. Ovdje donosimo Rapaničevo:⁷¹ *Artifex Mundo cum Badavito opera feci. M. Domijan* drugo ime čita *Radavito*.⁷² Kao što je spomenuto, na sačuvanim ulomcima nedostaju dijelovi natpisa, ali je on cjelovito prikazan na starim fotografijama nadvratnika dok se još nalazio uzidan unutar kompleksa sv. Ivana Evanđelista.

Na drugom nadvratniku, ugrađenom ispred crkve sv. Andrije, natpis je kompliciraniji, teče u dva retka i sadrži brojne kratice. Nedostajući dijelovi na početku i završetku natpisa u čitanju R. Katičića, koje donosimo, nisu popunjeni:

...D(omi)ni n(ost)ri Ie(s)u Chr(ist)i ego p(res)b(yte)r Madius una cu[m] ...m incia cum tota ecc(lesiastic)a c(ongregat)ione hedificabim[us]...⁷³

Na natpisu je sa sadržajne strane osobito zanimljivo pojavljivanje imena *Madius*. Madije je označen kao svećenik i nositelj radnje. Činjenica što je nadvratnik ugrađen ispred crkve sv. Andrije upućuje na mogućnost da joj je izvorno pripadao. Moglo bi se raditi o ranoromaničkom nadvratniku crkve sv. Andrije. Drugi nadvratnik, iz Sv. Ivana Evanđelista, sigurnije se datira u ranoromaničko doba zbog pripadnosti ranoromaničkom portalu. Ipak, u pogledu datacije oba

68 U rani srednji vijek reljef datira M. Domijan. Usp. Domijan 2005, str. 18–20; Domijan 2007, str. 95–98. Na skulpturu su se u pravilu osvrtni stariji autori, tako Eitelberger von Edelberg 1884, str. 73–74; Jackson 1887, str. 216.

69 M. Domijan pretpostavlja da je reljef možda ukrašavao pročelje katedrale.

70 O različitim čitanjima drugog imena usp. Rapanić 1987, str. 134; Domijan 2007, str. 160–161.

71 Rapanić 1987, str. 134.

72 Domijan 2007, str. 160–161.

73 Katičić 1998, str. 635.

nadvratnika važna bi bila paleografska analiza natpisa i usporedba s drugim ranoromaničkim nadvratnicima.

Oblici slova na nadvratniku iz Sv. Ivana Evanđelista nalaze se kako na predromaničkim tako i na ranoromaničkim natpisima.⁷⁴ Ipak, može se ustanoviti češća pojava karakterističnih spojeva slova M i V i A i V na ranoromaničkim natpisima, na kojima susrećemo i oblik slova A s nadvratnika.⁷⁵ Slova na nadvratniku iz Sv. Andrije približno su jednake veličine i lijepog pravilnog oblika. To upućuje na ranoromaničko vrijeme izrade natpisa. Na oba nadvratnika nedostaje ornamentalni ukras. I to ih približava ranoromaničkim nadvratnicima druge pol. 11. st., u koje vrijeme se datira nekoliko nadvratnika bez ornamentalnog ukrasa ili s ukrasom u reduciranoj formi, koji predstavlja ornamentalni okvir natpisa. Primjeri su nadvratnik iz Sv. Nikole u Kaštel Starome i nadvratnici iz Sv. Julijane i Sv. Nikole (Mikule) u Splitu.⁷⁶

Sneukrašenim rapskim nadvratnicima završavamo pregled crkvenoga namještaja i arhitektonske plastike otoka Raba. Svi spomenici sigurno nisu prikazani (tako među konzolama koje rese rapske kuće i palače sigurno ima i ranoromaničkih, a poneki pleterni fragment vjerojatno je ostao nezapažen), ali ipak je ostvarena osnovna intencija što potpunijega prikaza starokršćanske i ranosrednjovjekovne skulpture na otoku. Premda uz rapske crkve nisu vezane cjelovitije oltarne pregrade, provedene analize omogućile su u nekoliko primjera sigurniju atribuciju nekih spomenika, a iznesena su i brojna zapažanja o dataciji spomenika. Sve praznine u pogledu poznavanja cjelina crkvenoga namještaja nadoknađuje često iznimna kvaliteta i ljepota spomenika, koji imaju svoje mjesto unutar općeg razvoja skulpture u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku na istočnoj obali Jadrana.

74 Usp. Delonga 1996, *passim*.

75 Ibid., *Index paleographicus*, str. 393–416.

76 Ibid., str. 93, T. XXIX; Delonga 1997, str. 16–19.

SKRAĆENICE

Arch.Adri.	Archaeologia Adriatica, Zadar
ARR	Arheološki radovi i rasprave, Zagreb
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana
HAM	Hortus artium medievalium, Zagreb
Opusc. arch.	Opuscula archaeologica, Zagreb
SHP S	Starohrvatska prosvjeta, Zagreb – Split
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

LITERATURA

Burić 1982

T. Burić, *Predromanička skulptura u Trogiru*, SHP, ser. III, 12, Split 1982, 127–160.

Buschhausen 1971

H. Buschhausen, *Die spätrömischen Metallschreine und frühchristlichen Reliquiare*, Wien 1971.

Cambi 2002

N. Cambi, *Antika*, Zagreb 2002.

Corpus della scultura altomedievale 1959–2008

Corpus della scultura altomedievale. Centro italiano di studi sull'alto medioevo, Spoleto, I–XVIII/ 1959–2008.

Ćus–Rukonić 1991

J. Ćus–Rukonić, *Predromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*, Cres 1991.

Čubrović 2009

Z. Čubrović, kat. br. 17, u *Zagovori svetom Tripunu, Blago Kotorske biskupije*, Zagreb 2009, 102–103.

Delonga 1996

V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split 1996.

Delonga 1997

V. Delonga, *Ranoromanički natpisi grada Splita*, Split 1997.

Domijan 1992

M. Domijan, *Ostaci utvrde Sv. Damijana u Barbatu na otoku Rabu*, Diadora 14, Zadar 1992, 325–344.

Domijan 2004

M. Domijan, *Rab u srednjem vijeku*, Split 2004.

Domijan 2005

M. Domijan, *Katedrala Sv. Marije Velike u Rabu*, Split 2005.

Domijan 2007

M. Domijan, *Rab – grad umjetnosti*, Barbat–Zagreb 2007.

Dyggve, Egger 1939

E. Dyggve, R. Egger, *Forschungen in Salona III, Der altchristliche Friedhof Marusinac*, Vienne 1939.

Eitelberger von Edelberg 1884

R. Eitelberger von Edelberg, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens*, I–IV, Wien 1884.

Fisković 1981

I. Fisković, *Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača*, VAHD 75, Split 1981, 105–132.

Fisković 1996

I. Fisković, *Solinski tip ranokršćanskih sarkofaga*, ARR 12, Zagreb 1996, 117–140.

Frey 1911

D. Frey, *S. Giovanni Battista in Arbe*, Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege, Heft I–IV, 1911.

Frey 1912

D. Frey, *Der Dom von Arbe*, Wien 1912.

Heitz 1982

C. Heitz, *Gallia praeromanica – Die Kunst der merowingischen, karolingischen und frühromanischen Epoche in Frankreich*, Wien 1982.

Hilje 1999

E. Hilje, *Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Pagu*, Zadar 1999.

Hrvati i Karolinzi 2000

Hrvati i Karolinzi, 2. dio, Katalog, Split 2000.

Jackson 1887

T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Oxford 1887, Vol. 1–3.

Jakšić 1983

N. Jakšić, *Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji*, SHP, III. ser. 13, Split 1983, 203–215.

Jakšić, Hilje 2008

N. Jakšić, E. Hilje, *Kiparstvo I, Od IV. do XVI. stoljeća*, Zadar 2008.

Jarak 2005

M. Jarak, *Plutej s otoka Raba iz kasnijega 6. ili 7. st.*, Opusc. arch. 29, Zagreb 2005, 275–286.

Jarak 2007

M. Jarak, *Prilog istraživanju porijekla predromaničke plastike na otocima Cresu i Rabu*, SHP ser. III, 34, Split 2007, 57–77.

Jarak 2008

M. Jarak, *Rani predromanički zabati s otoka Krka, Cres, Raba i Paga*, Arch. Adri. 2,2, Zadar 2008, 379–391.

Jurić 2000

R. Jurić, *Srednjovjekovni spomenici na privlačkom području*, Privlaka–Zagreb 2000, 71–79.

Jurković 1990

M. Jurković, *Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu*, SHP ser. III, 20, Split 1990, 191–213.

Jurković 1995

M. Jurković *Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria)*, HAM 1, Zagreb 1995, 141–149.

Jurković, Tenšek 1990

M. Jurković, I. Tenšek, *Novootkrivena ranokršćanska crkva na otoku Rabu*, Obavijesti HAD–a 22/1, 1990, 38–40.

Karaman 1930

Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930.

Karaman 1937–1940

Lj. Karaman, *O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800.*, Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva 18–21, Zagreb 1937–1940, 419–434.

Katičić 1998

R. Katičić, *Litterarum studia*, Zagreb 1998.

Kautzsch 1936

R. Kautzsch, *Kapitellstudien – Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert*, Berlin–Leipzig 1936.

Kautzsch 1941

R. Kautzsch, *Die langobardische Schmuckkunst in Oberitalien*, Römische Jahrbuch für Kunstgeschichte 5, 1941, 1–48.

Koch 1998

G. Koch, *Sarkophag des 5. und 6. Jahrhunderts im osten des Römischen Reiches*, u Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju, II, Cittá del Vaticano – Split 1998, 439–478.

Koch 2000

G. Koch, *Frühchristliche Sarkophag*, München 2000.

Maršić 2005

D. Maršić, *Skulptura*, u *Srima – Prižba, starokršćanske dvojne crkve*, Šibenik 2005, 71–188.

Milošević 2002

A. Milošević, *Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*, Split 2002.

Ostojić 1964

I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, II, Split 1964.

Petricioli 1960

I. Petricioli, *Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra*, Diadora 1, Zadar 1960, 175–195.

Petricioli 1960 A

I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb 1960.

Petricioli 1969

I. Petricioli, *Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 16–17, Zadar 1969, 299–354.

Petricioli 1972

I. Petricioli, *I più antichi edifici cristiani a Zadar (Zara)*, AV 23, Ljubljana 1972, 332–342.

Petricioli 1983

I. Petricioli, *Reljef konjanika iz Pridrage*, u: *Tragom srednjovjekovnih umjetnika*, Zagreb 1983, 47–52.

Petricioli 1990

I. Petricioli, *Od Donata do Radovana*, Split 1990.

Petricioli 1995

I. Petricioli, *Sculpture in Zadar between the late Roman and pre-Romanesque periods*, HAM 1, Zagreb 1995, 74–83.

Rapanić 1987

Ž. Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split 1994.

Schleyer 1914

W. Schleyer, *Arbe, Stadt und Insel, ein Schatzkästlein der Natur und Kunst in Dalmatien*, Wiesbaden 1914.

Uroda 2005

N. Uroda, *Biogradska katedrala*, Split, Biograd n/m 2005.

Valenti–Zucchini, Bucci 1968

G. Valenti–Zucchini, M. Bucci, *I sarcofagi a figure e a carattere simbolico*, Corpus della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna, Roma 1968.

Vežić 1986

P. Vežić, *Prilog poznavanju tipoloških osobina starokršćanskih bazilika u Dalmaciji*, Rapski zbornik, Zagreb 1986, 297–299.

Vežić 1990

P. Vežić, *Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru*, Biogradski zbornik, Zadar 1990, 247–262.

Vežić 1997

P. Vežić, *I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia*, HAM 3, 1997, 101–116.

Vežić 2005

P. Vežić, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar 2005.

Vežić, Lončar 2009

P. Vežić, M. Lončar, *Hoc tigmen Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar 2009.

Vicelja 2006

M. Vicelja, *Istra i Bizant*, Rijeka 2006.

Die frühchristliche und frühmittelalterliche Bildhauerei der Insel Rab

Schlüsselwörter: Rab, Bildhauerei, Frühchristentum, Vorromanik, frühe Romanik

Die frühchristliche und frühmittelalterliche Periode ist auf der Insel Rab durch interessante und sehr wertvolle Denkmäler der Architektur und Bildhauerei bezeugt. Sakrale Bauwerke weisen meist eine Kontinuität von der Spätantike bis zum Mittelalter oder aber auch bis in spätere Perioden auf. Die frühchristliche Architektur ist innerhalb der späteren, frühromanischen Umbauten erhalten; dies belegen beispielsweise die Kathedrale zur Heiligen Maria der Großen oder der restaurierte Komplex zum Heiligen Johannes, dem Evangelisten. Auch wenn bei den frühromanischen Kirchen (Zum Heiligen Andreas in der Stadt Rab und die St. Peter's Kirche in Supetarska Draga) keine frühchristlichen Spuren nachweisbar sind, weisen insbesondere Funde frühchristlicher und vorromanischer Bildhauerei auf die Existenz früherer Bauwerke. Man geht zudem davon aus, dass frühere Bauwerke bei einigen Kirchen aus der späteren Periode existierten, wie beispielsweise bei der Kirche zur Heilige Euphemia in Kampo und jener zum Heiligen Stephan in Barbat. Auch diese Annahme basiert auf Funden frühchristlicher Bildhauerei. Aufgrund der bereits vorhandenen zahlreichen frühchristlichen Kirchen kam es vermutlich zu keinen bedeutenderen Bauvorhaben in der vorromanischen Periode. Lediglich die leider zerstörte St. Martin's Kirche in der Stadt Rab kann als neue vorromanische Kirche betrachtet werden, in der Funde vorromanischer Kircheneinrichtung entdeckt wurden. Eine neue Blütezeit in der Entwicklung der Architektur beginnt im 11. Jahrhundert mit dem Bau frühromanischer Kirchen, bzw. mit der Adaptierung frühchristlicher Kirchen im frühromanischen Stil. Aus der frühromanischen Epoche stammen interessante Werke der Bildhauerei, unter denen besonders die Kapitelle hervorstehten, die auch heute noch erhalten sind und sich an ihren ursprünglichen Stellen in den Kirchenkolonnaden befinden.

Überreste frühchristlicher Bildhauerei stammen aus der Kathedrale zur Heiligen Maria der Großen

und aus der Kirche zum Heiligen Johannes, dem Evangelisten. Die wertvollen Denkmäler werden im St. Andreas –Kloster, in Supetarska Draga, in Barbat und in Kampo verwahrt.

Die frühchristlichen Denkmäler in der Kathedrale von Rab tragen bedeutend zu unserem Wissen über die Kathedrale in der Spätantike bei. In erster Linie stehen die Kapitelle hervor, insbesondere die beiden Kapitelle auf den Säulen innerhalb des Kirchenschiffes und die kleineren Kapitelle des Ziboriums, die auch heute noch ein Bestandteil des Ziboriums sind, das über dem Altar im Presbyterium der Kathedrale steht. All diese Kapitelle sind byzantinischen Ursprungs. Jene auf den Säulen der Kirchenschiffe werden dem zusammengesetzten Typ zugeordnet und datieren in die zweite Hälfte des 5. oder an den Anfang des 6. Jahrhunderts. Die Kapitelle des Ziboriums gehören zum korinthischen Typ und datieren an den Anfang des 6. Jahrhunderts. Dieser Gruppe von Kapitellen aus der Kathedrale muss man auch das Marmorkapitell aus dem Lapidarium zuordnen, welches ebenso eine byzantinische Arbeit aus dem 6. Jahrhundert ist und einstmals Teil eines weiteren Ziboriums oder aber einer Altarschranke war. Sechs Marmorkapitelle des heutigen Ziboriums in der Kathedrale sind gemeinsam mit den Säulen und den Fundamenten erhalten geblieben. Auf diese spätantike Konstruktion setzte man in der Vorromanik den Baldachin des neuen Ziboriums. Dies bezeugen die drei erhaltenen vorromanischen Arkaden, die auch heute noch Teile des Ziboriumbaldachins sind.

Während jüngster Untersuchungen und Restaurationsarbeiten von M. Domijan im Inneren der Kathedrale von Rab wurden auch zwei frühchristliche Steindenkmäler entdeckt – ein kleiner Pfeiler des Fenster-Biforiums mit eingemeißeltem schmalem lateinischem Kreuz mit erweiterten Armen und ein kleineres Pluteusfragment, welches mit Weinrankenmotiven verziert ist. Der Pfeiler des Fenster-Bifori-

ums kann ins 5. oder 6. Jahrhundert datiert werden, das Fragment des Pluteus ans Ende des 6. Jahrhunderts.

Die hier genannten frühchristlichen Denkmäler sprechen von der Tatsache, dass die Kathedrale von Rab während des 5. und 6. Jahrhunderts ausgestattet wurde. Aufgrund dieser Denkmäler, aber auch anhand der typologischen Merkmale des Bauwerks muss man den Bau der Kathedrale ins 5. Jahrhundert datieren.

Auch einige andere frühchristliche Steindenkmäler auf der Insel Rab datieren ins 5. Jahrhundert. Aus dieser Zeit sind auch das Steinreliquiar aus der Kirche zum Heiligen Johannes, dem Evangelisten, das Pluteusfragment mit achteckigen Kassetten aus Supetarska Draga und wahrscheinlich die Tafel mit den Kreuzmotiven aus dem St. Andreas – Kloster. Die frühchristlichen Sarkophage aus Barbat und das Pluteusbruchstück mit Kreuz (*crux gemmata*) auf dem treppenförmigen Podest aus Kapor werden dem 6. Jahrhundert zugeordnet. Die Pluteusfragmente aus Supetarska Draga und Kapor sind sicherlich mit den Steinmetzereien aus Zadar aus dem 5. und 6. Jahrhundert verbunden, da dort analoge Arbeiten bekannt sind. Auch das Bruchstück aus dem St. Andreas– Kloster, das durch ausgesprochen geometrische Motive gekennzeichnet ist, steht höchstwahrscheinlich mit Zadar in Bezug. Die Einflüsse von Zadar sind verständlich aufgrund der geographischen Lage der Insel Rab und der Bedeutung der dortigen frühchristlichen Gemeinschaft, die neben Salona das führende Zentrum in Dalmatien war.

Die frühchristlichen Denkmäler tragen sicherlich zum Wissen über die Architektur bei, der sie zugehörten. Auch wenn sie nicht besonders zahlreich sind, gibt es hochwertig angefertigte und interessante Werke, die eine umfassende Analyse sowie Rückschlüsse bezüglich der Datierung und Herkunft ermöglichen.

Die vorromanische Bildhauerei auf der Insel Rab gehört im Prinzip in die Zeit der frühen Vorromanik. Diese Datierung ist zuverlässig für eine Reihe von besonders bedeutenden Denkmälern, wie beispielsweise die vorromanischen Arkaden und das Akroterion des Ziboriums der Kathedrale, der Pluteus aus Kapor, das Pluteusfragment aus der Martinskirche, das Fragment einer vermutlichen Ziboriumsarkade aus Supetarska Draga. Einige Bruchstücke aus dem Lapidarium– Teil des Giebels und Fragment des architraven Balken mit Flechtenmotiv– gehören ebenso in die frühe Vorromanik. Einige sehr schöne Denkmäler, wie beispielsweise die Pilaster aus der Kathedrale und das Pilaster aus der Martinskirche, entstammen höchstwahrscheinlich

dem frühen 9. Jahrhundert. Dies zeigt, dass es zu Beginn des Frühmittelalters zu einem Aufschwung im Steinmetzgewerbe kam, während dem die Kirchen in Rab mit neuer Kirchengestaltung im Einklang mit dem neuen Zeitgeist ausgestattet wurden.

Drei vorromanische Arkaden des Ziboriums in der Kathedrale haben eine einfach konzipierte Verteilung der Ornamente. Kennzeichnend ist dabei das Auftreten frühchristlicher Motive mit dem vorromanischen Flechtenmotiv, welches auf den Arkaden eine bedeutende Stelle hat. Auf der zentralen vorromanischen Arkade befindet sich eine Zone mit dem Flechtenmotiv. Es handelt sich dabei um einen breiten Abschnitt mit einem Netz aus Flechten, der sich an der Spitze des Arkadenbogenschnitts befindet und bis zum oberen geraden Ende der Arkade reicht.

In den Arkadenecken sind unterhalb dieses Abschnitts zwei symmetrische Darstellungen von Pfauen, die aus einem Kantharos trinken. Da Pfauen ein ausgesprochen frühchristliches Motiv sind, sprechen sie für eine frühe Datierung des Denkmals. Auf zwei anderen Arkaden befinden sich die Flechtenornamente im Bogenabschnitt neben dem Bogenausschnitt der Arkaden. Auf einer der beiden Arkaden befindet sich zudem ein senkrechter Flechtengürtel, der von der Spitze des Bogenabschnitts bis zum oberen Arkadeneckende reicht. Weitere Motive auf der Arkade befinden sich in den Ecken. Eine interessante Gegebenheit hier ist das erneut auftretende Motiv von Pfauen, die aus einem Kantharos trinken, sowie das Pentagramm und der Hirsch auf der anderen Seite. Auf der anderen Arkade mit Flechtenbogenabschnitt reihen sich die ornamentalen Motive entlang der gesamten Arkadenbreite. Sie befinden sich innerhalb von dreistreifigen Kreisen und Vierecken. Solch eine Anordnung der Motive in einzelne Rahmen stellt ein besonderes Charakteristikum des Ziboriums von Rab dar.

Die Einheit der Anordnung der Ornamente und die Auswahl der Motive weisen auf eine frühe Datierung der vorromanischen Arkaden. Die dreistreifige Flechtenornamentik ist vollständig realisiert, dies spricht von einer Datierung nach der so genannten Übergangsphase der Flechtenentwicklung in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts. Der Vergleich mit einigen Ziborien aus der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts deutet auf die Datierung des Rab–Ziboriums in diese Zeit. Aufgrund der Darstellung von ausgesprochen symbolischen Motiven frühchristlichen Ursprungs, sind die vorromanischen Arkaden höchstwahrscheinlich in den ersten Jahrzehnten des 9. Jahrhunderts entstanden.

Während das vorromanische Ziborium häufig Gegenstand der Literatur war, blieb ein anderes, vollständig erhaltenes Denkmal unbeachtet. Es handelt sich dabei um den eingebauten Pluteus, der sich auch heute noch in seiner ursprünglichen Funktion vor der Kapelle der Griechischen Muttergottes in der St. Bernard-Kirche in Kapor befindet. Der Pluteus ist mit Motiven geknoteter dreistreifiger Kreise verziert, in denen sich große gegenüber liegende Blätter befinden. Zwischen den Kreisverbindungen wurden vier stilisierte Lilien eingemeißelt, deren dreiblättrige Enden so miteinander verbunden sind, dass sie eine Art Kassette bilden. Auf dem Pluteus befindet sich ein für die vorromanische Bildhauerei von Rab sehr typisches Pflanzenmotiv. Die gesamte Komposition ist jedoch sehr originell und sehr selten an der östlichen Adria vorzufinden. Unter den veröffentlichten Denkmälern haben lediglich zwei Pluteus-Bruchstücke aus Osor eine solche Komposition sowie ein Fragment aus Privlaka in Norddalmatien. Die Datierung aller hier angeführten Denkmäler ist die gleiche und basiert besonders auf den gut datierten Fragmenten aus Osor, die zur Kathedrale von Osor gehörten. Es handelt sich dabei um den Anfang des 9. Jahrhunderts.

Man nimmt an, dass der Pluteus von Kapor möglicherweise ursprünglich zur Kathedrale von Rab gehörte. Eine Reihe von Argumenten befürwortet diese These, wie beispielsweise die großen Dimensionen des Pluteus und die Übereinstimmung mit zeitgleichen Arbeiten aus der Kathedrale von Osor.

In der Vorromanik von Rab war das Pflanzenmotiv im Allgemeinen sehr beliebt. Dennoch finden sich auch streng geometrisch geformte Ornamente, wie jene auf den Fragmenten aus Supetarska Draga und auf einem Pilaster aus der Kathedrale. Vertreten sind also die grundlegenden vorromanischen Ornamentikkonzepte, wobei jedoch eine Distanzierung von der strengen Geometrisierung bemerkbar ist. Diese Besonderheit, in Verbindung mit den ausgesprochen frühchristlichen symbolischen Motiven, kennzeichnet die vorromanische Bildhauerei von Rab. Nach der Blütezeit Anfang des 9. Jahrhunderts kann eine zweite fruchtbare Periode in der Entwicklung der frühmittelalterlichen Bildhauerei auf der Insel Rab in die Mitte und zweite Hälfte des 11. Jahrhunderts datiert werden. Zu dieser Zeit kommt es zu einem Aufschwung in der frühromanischen Bildhauerei. Dies bezeugen die zahlreichen Kapitelle, die mit verzierten Palmetten und dem Akanthusblatt auch heute noch in situ in einigen Kirchen erhalten (in der Kathedrale, St. Andreas-Kir-

che, St. Peter-Kirche in Supetarska Draga) oder aber an ihren ursprünglichen Stellen im erneuerten Komplex zum Heiligen Johannes, dem Evangelisten, präsentiert sind. Die Kapitelle von Rab stellen sicherlich die bedeutendste Gruppe frühromanischer Kapitelle an der östlichen Adriaküste dar. Als solche können sie aufgrund ihrer Vielzahl und größtenteils wegen ihrem guten Zustand bestimmt werden, aber auch aufgrund der Möglichkeit bestimmte Abarten in der Gestaltung der grundlegenden Verzierungsformen der Palmetten und Akanthusblätter zu verfolgen.

Außer der beeindruckenden Gruppe von monumentalen Kapitellen, muss man auch zwei kleinere Kapitelle des Ziboriums erwähnen, die ebenso die große Tragweite der Raber frühromanischen Bildhauerei bezeugen. Ein Kapitell wird in der St. Andreas-Klosterkirche verwahrt und das andere im Archäologischen Museum von Zadar. Das Exemplar aus der St. Andreas-Kirche ist aus Marmor und mit einem sehr genau verteilten Motiv des Akanthusblattes und einem Vogelpaar im oberen Teil verziert. Aufgrund der detaillierten Ausarbeitung und der Motive steht es in enger Verbindung zu den frühchristlichen Kapitellen. Das andere Kapitell wurde aus Kalkstein angefertigt und hat, im Gegensatz zur strengen Komposition des ersten Kapitells, ein fast unübersichtliches ornamentales Netz in dem sich gut gestaltete Vogelfiguren und Vierbeiner mit dreistreifigen und pflanzlichen Motiven verzweigen. Man könnte über dieses Kapitell sagen, dass es der früheren vorromanischen Kunst entspringt, jedoch aufgrund seiner Form und der gut gestalteten zoomorphen und pflanzlichen Motive bereits zur Kunst der frühen Romanik gehört. Ein frühromanisches Merkmal ist sicherlich die Verwendung eines Bohrers, die beide angeführten Kapitelle kennzeichnet. Zudem weisen sie auch erhebliche stilistische Ähnlichkeiten auf.

Schlussfolgernd kann man über die Raber Bildhauerei folgendes sagen: die zahlreichste und einheitlichste Gruppe bilden die frühromanischen Kapitelle. Die übrigen Funde der Bildhauerei erfordern eine detaillierte Analyse, die zur Zuordnung zu den einzelnen Kirchen und einer genaueren Datierung beitragen kann. Eine größere Zahl der Denkmäler vervollständigt die Erkenntnisse über die Entwicklung der frühchristlichen und frühmittelalterlichen Kunst anhand der ausgesprochen guten Qualität und der Möglichkeit der Datierung, und dies nicht nur ausschließlich auf der Insel Rab, sondern auch im weiteren ostadriatischen Gebiet.

